MED KROPPEN SOM VERKTYG

- en undersökning av människans förståelse av landskapet

Maria Radeborg

Självständigt arbete • 30 hp • Sveriges lantbruksuniversitet, SLU • Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning • Landskapsarkitektprogrammet • Alnarp 2022

MED KROPPEN SOM VERKTYG
- en undersökning av människans förståelse av landskapet

The Body as a Tool
- a Study of Human Perception of Landscapes

Maria Radeborg

Handledare:	Victoria Sjöstedt, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Bitr. handledare:	Marie Andersson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning Monika Gora, landskapsarkitekt (LAR, MSA)
Examinator:	Allan Gunnarsson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Bitr. examinator:	Linnea Fridell, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Omfattning:	30 hp
Nivå och fördjupning:	A2E
Kurstitel:	Independent Project in Landscape Architecture
Kurskod:	EX0846
Program:	Landskapsarkitektprogrammet
Kursansvarig inst.:	Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Utgivningsort:	Alnarp
Utgivningsår:	2022
Omslagsbild:	Maria Radeborg
Nyckelord:	Förkroppsligad kunskap, subjektivt erfarande, subjektiva upplevelser, kroppsliga förnimmelser, sinnesintryck, lärandeprocesser, kunskapssyn, kunskapstradition, meditation, platsmeditation, närvaro, inventeringsmetod

Sveriges lantbruksuniversitet
Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

PUBLICERING OCH ARKIVERING

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i JA, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i NEJ, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Fulltexten kommer dock i samband med att dokumentet laddas upp arkiveras digitalt.

Om ni är fler än en person som skrivit arbetet så gäller krysset för alla författare, ni behöver alltså vara överens. Läs om SLU:s publiceringsavtal här: https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering/.

☒ JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

☐ NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara

SAMMANDRAG

I mitt arbete har jag undersökt förkroppsligad kunskap. Jag har utforskat kopplingen mellan kunskap och kropp samt på vilket sätt subjektivt erfarande kan vara värdefullt vid kunskapsinhämtning- och förståelse kring landskapet. Jag har även tittat närmare på lärandeprocesser som undersöker sådant som inte så lätt kan mätas och kategoriseras, vilket kan vara intressant för ett tvärvetenskapligt fält som landskapsarkitektur.

I min studie har jag undersökt på vilket sätt förkroppsligad kunskap, via platsmeditation, kan berika landskapsarkitekters inventering av landskapet. Jag har använt mig av ett tvådelat tillvägagångssätt som dels har bestått i en utförande del, där jag har gjort en inventering med hjälp av platsmeditation ute i landskapet och dels en litteraturstudie där jag med hjälp av teori har kunnat undersöka olika aspekter av förkroppsligad kunskap. Platsen för min undersökning har varit det utflyktsmål som jag älskade som barn; bunkrarna på Vikhögs fiskeläge.

I platsmeditationen har jag identifierat tre egenskaper som jag anser vara av värde för att få förkroppsligad kunskap om landskapet; *att vara närvarande, att investera tid* samt *att använda kroppens sinnen*. Utifrån en utarbetad grammatik har jag format min undersökning för att kunna dokumentera och förmedla förkroppsligad kunskap om landskapet.

Genom en kreativ process i det jag kallar *Eftermeditationer* har jag bearbetat och transformerat mina förkroppsligade erfarenheter. Eftermeditationerna vittnar om min kropps registreringar kring rörelser, nyanser och förändringar i landskapet. Resultatet visar på vikten av subjektiv erfarande i lärandeprocesser som är öppna, sökande och kreativa. För att tillägna sig förkroppsligad kunskap krävs ett subjektivt erfarande genom att *delta inifrån* landskapet, inte utifrån på distans. Genom *att öva* och *att göra* i ett praktiskt deltagande inifrån landskapet tillägnar vi oss kunskap och förståelse. Den kreativa processen i Eftermeditationen kan synliggöra kunskapen, väcka engagemang och forma idéer.

Slutsatser som dras är att subjektivt erfarande via kroppsliga, sinnliga intryck kan bidra till förståelse för landskapet så som det faktiskt är; här och nu. Det kan fylla glappet mellan människan och landskapet. Det behövs dock både ett deltagande inifrån platser, men också ett observerande på distans för att få en sammansatt bild. Platsmeditation kan göra oss uppmärksamma på att vi alla är en del i en större helhet och att var och ens upplevelse utav denna helhet är värdefull. För en landskapsarkitekt, (ett erfarande subjekt som skapar livsmiljöer åt andra erfarande subjekt) kan ett sådant förhållningssätt vara av värde.

ABSTRACT

In my study I have looked into embodied knowledge, the connection between body and knowledge and in what way subjective experiences can be valuable in the search for understanding of landscape. I have also looked into learning processes that examine things that can not so easily be measured and categorized. This can be valuable for an interdisciplinary field such as landscape architecture.

I have investigated in what way embodied knowledge, through site mediation can enrich landscape architects' inventory methods of the landscape. I have used two parallel approaches; an experimental part, where I have made an inventory with site meditation in the landscape and a literature study where I have looked at different aspects of embodied knowledge with help from theory. My investigation took place at one of my favorite excursion destinations as a child; the bunkers at the small fishing village Vikhög.

I have identified three qualities in the site meditation that I consider to be of value in gaining embodied knowledge of the landscape; *to be present*, *to invest time* and *to use the senses of the body*.

Through a creative process I have, in what I call *Post-Meditations*, processed and transformed my embodied experiences. The results show my body's registrations of movements, nuances and changes in the landscape. The result also shows the importance of subjective experience in learning processes that are open, searching and creative. In order to acquire embodied knowledge, a subjective experience from *within* the landscape is needed, in contrast to observations from a distance. By *practicing* and *doing* a *participating observation* from *within* the landscape, we acquire knowledge and understanding. The creative process in Post-Meditation can make knowledge visible, awaken commitment and shape ideas.

Conclusions are drawn that subjective experience via bodily, sensuous impressions can contribute to an understanding of the landscape as it actually is; right here, right now. It can fill the gap between man and the landscape. However, to get a whole picture it takes both participation from within places, but also observations from a distance. Site meditation can make us aware that we are all part of a larger whole and that everyone's experience of this whole is valuable. For a landscape architect, (a knowing subject who creates living environments for other knowing subjects), such an approach can be of value.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANDRAG 3

ABSTRACT 4

INNEHÅLLSFÖRTECKNING 5

INLEDNING 7
Bakgrund 7
Mål och syfte 11
Frågeställning 11
Metod 12
Platsmeditation som inventeringsmetod 12
Närvaro 12
Kroppens sinnen 13
Tid 14
Struktur 15
Meditation 16
Porträttfoto 16
Eftermeditation 16
Litteraturstudie 18
Avgränsningar 19

MEDITATIONSPLATSER 20
Historik 20
Vikhögs fiskeläge 22

MEDITATIONSBOK 23
del 1. De första fyra 24
del 2. Beslut 38
del 3. Återbesök 41
del 4. Reflektioner 62

LITTERATURSTUDIE 65
Kunskap och kropp 65
Vidga horisonten 69

DISKUSSION 71
Kroppen som verktyg - att göra och att delta 71
Bearbetning och kommunikation - att förmedla levda erfarenheter 74
Porträttfoto 74
Stilleben 74
Eftermeditation 75
Metoddiskussion 78

SLUTSATS 80

REFERENSER 83

BILDFÖRTECKNING 85

> There was, I just knew, something 'out there' to which I was drawn, the real stuff of the world and the people who made it. And so, fitfully, I moved from understanding landscape as a way of seeing, toward understanding landscape as a way of being.
>
> (Oles et al. 2014:22)

INLEDNING

Bakgrund

Under utbildningen på landskapsarkitektprogrammet i Alnarp har jag som student fått lära mig att använda olika typer av inventerings- och analysmetoder, som verktyg, för att få kunskap om, och förståelse för, landskapet. Som exempel kan nämnas analys av stråk- och rörelsemönster, ståndortsanalys och analys av grönstrukturer. Beroende på vilket verktyg jag väljer att använda har jag möjligheten att förstå landskapet på olika sätt. Genom att använda dessa analys- och inventeringsmetoder, tränas jag som student i att axla rollen som landskapsarkitekt. Jag tränas i att observera, tolka och analysera landskapet. Jag tränas i att syntetisera och att omvandla information och kunskap om landskapet till ett kommunicerbart resultat. I förlängningen kan jag använda resultatet av dessa metoder till att ge förslag på förändringar i landskapet, i form av gestaltning.

Vissa av de inventerings och analysmetoder jag lärt mig utgår ifrån den egna kroppen. Jag har till exempel lärt mig att mäta en sträcka genom att stega upp den eller att mäta höjden på ett träd genom att syfta utifrån min egen längd. Jag har lärt mig att använda sinnesintryck som till exempel hörseln, vilket kan vara användbart vid en bulleranalys. Synen är givetvis också ett viktigt verktyg för en landskapsarkitekt. Jag har lärt mig att använda synen aktivt; att leta efter saker i landskapet som till exempel spår av kulturhistoriska lämningar, eller spår av lek, att artbestämma eller att observera hur människor använder en plats. Dock upplever jag att inte bara synen, utan hela kroppen och dess sinnen, främst används till förutbestämda syften. Jag har lärt mig att aktivt rikta min uppmärksamhet, för att få svar på det jag letar efter. Jag kan inte låta bli att undra vad jag isåfall missar, eller inte uppfattar om jag på förhand bestämt vad det är jag ska analysera eller inventera. Antropologen Tim Ingold (2022) resonerar kring två olika sidor av människans uppmärksamhet; en bemästrande sida och en undergiven. Vår bemästrande uppmärksamhet riktas mot omvärlden med precision och skicklighet och kan användas för att uppfatta iögonfallande och värdefull information. Detta är en sida som jag upplever att jag har tränat väl under min utbildning på landskapsarkitektprogrammet. I motsats till detta skulle jag, enligt Ingold (2022), kunna vända en mer ödmjuk uppmärksamhet mot världen för att exponera mig för den utan en tydlig föreställning om vad jag ska hitta eller uppleva. Ingold kallar den här typen av uppmärksamhet för att vänta. Jag kan använda min uppmärksamhet för att invänta världen, eller för att låta världen invänta mig (Ingold, 2022).

Under min utbildning har jag dock fått uppfattningen att mina rent subjektiva erfarenheter kring landskapet inte har någon given plats i de inventerings- och analysmetoder som lärs ut. Jag har förstått metoderna som ett sätt att hålla mina subjektiva upplevelser utanför, vilket gör att det infinner sig en viss distans mellan mig och landskapet då jag kanske inte deltar i det fullt ut. Detta har gjort att jag har sett på mina subjektiva erfarenheter och mina kroppsliga intryck av landskapet som något som borde hållas utanför i inventerings- och analysarbetet. Ingold sätter fingret på mina funderingar:

> Anthropologists, however, are enjoined to observe and describe the forms of life they encounter more or less as they find them, and to do their theorising after the fact. Of course they recognise, as many experimental scientists do not, that by the very fact of their presence, they cannot help but participate in the situations they observe. But it has been more common to interpret this involvement as a potentially problematic source of observer bias than as a procedure of discovery. Fearing that their observations might be contaminated by their own designs or preconceptions, and to avoid the charge of ethnocentricity, most anthropologists are keen to play down the experimental dimensions of their work in what they call 'the field'.
>
> (Ingold, 2011:43)

Även om Ingold beskriver en problematik inom antropologin, kan jag delvis känna igen förhållningssättet inom utbildningen på landskapsarkitektprogrammet. Inte som något uttalat, utan mer som en känsla av att jag borde hålla "mig själv" utanför vid analys och inventering av landskapet. Jag kan dock förstå att vi ska träna oss i att inte ha förutfattade meningar om saker och ting, men att vara subjektiv är inte tvunget synonymt med att vara fördomsfull. Att vara subjektiv kan också betyda att delta, vilket kan vara användbart vid förståelsen av landskapet.

Professor Roland Gustavsson (2009) ger uttryck för en viss oro över vad landskapsarkitektstudenter egentligen lär sig under utbildningen, när vi, enligt honom, utför mer och mer av "abstrakt, konceptuellt tänkande inomhus" (Gustavsson, 2009:42) på bekostnad av att få kunskap genom upplevda erfarenheter utomhus. Gustavsson menar att det finns en övervägande riktning inom utbildningen att studenter befinner sig inomhus, på avstånd ifrån landskapet. Detta gör att kunskapsinhämtandet blir något abstrakt och distanserat. Vidare menar Gustavsson att studenter i större grad borde vara ute i landskapet och via "slow learning" som att

observera och rita av det de ser tillgodogöra sig "embodied knowledge"; förkroppsligad kunskap. Gustavssons oro kretsar kring ett glapp mellan det verkliga, upplevda landskapet och det konceptuella teoretiserandet av detsamma.

På liknande sätt menar filosofen Jonna Bornemark (2018) att det finns ett glapp mellan samtidens rationella pappersvärld, som hon kallar det, och den levda världen. I *Det omätbaras renässans: en uppgörelse med pedanternas världsherravälde* (2018) diskuteras vår tids syn på kunskapsbegreppet och med hjälp av filosofiska tankar av till exempel Nicholas Cusanus (1401-1464) vill Bornemark belysa att vi idag förlitar oss alltför mycket på mätbar kunskap. En kunskap som vi, enligt Bornemark, behöver förhålla oss försiktig till då vi tenderar att tolka den mätbara kunskapen för sanningar. Bornemark menar att vi lever i en tid där mätbar kunskap rankas högst. Detta är en kunskapssyn som går att härleda till René Descartes (1596-1650) och vidare till medicinens evidensbaserade forskning (se mer om detta längre fram i uppsatsen). Ett alltför rationellt synsätt och ett generaliserande och därmed abstraherande av världen gör att nyanser går förlorade (Bornemark, 2018). Bornemark frågar sig vilken kunskap som faller bort i en värld där det subjektiva erfarandet; det unika inte får plats. Bornemark vill lyfta fram betydelsen av omätbar kunskap och att den mätbara och omätbara kunskapen egentligen inte går att separera från varandra. Världen ter sig enkel och mätbar på pappret, men är så mycket mer komplicerad och mångfacetterad i den levda verkligheten. Detta glapp Bornemark beskriver påminner om det glapp Gustavsson (2009) uttrycker en oro inför. Ingold (2011) pekar också på ett glapp, en nästan åberopad distans som infinner sig mellan den som observerar och det som observeras. I glappet finns, tror jag, nyanser som kan vara av betydelse för vår kunskap om landskapet.

Våren 2021 läste jag designkursen, *Design Project - Site, Concept and Theory*, med fokus på det platsspecifika i förhållande till omvärlden och begreppet hållbarhet. Som ett obligatoriskt kursmoment fick vi studenter prova på "site meditation", som fritt kan översättas till platsmeditation. Momentet innebar meditation utomhus på tre förutbestämda platser. Den första platsmeditationen var guidad av Lars Hain; en samtalsterapeut och mindfulnesstränåre och de två resterande meditationstillfällena utförde vi studenter på egen hand, med hjälp av en guidande ljudinspelning som Lars Hain tillhandahöll. Målet med platsmeditationen var att inventera landskapet genom att vara närvarande - "present on site". Vi uppmanades att använda våra sinnen, som lukt, smak, hörsel och syn och att låta platsen komma till oss via ljud, dofter, ljus etc. För mig var detta ett helt nytt sätt att få kunskap om en plats. Under arbetet med platsmeditationen efterfrågades för första gången under utbildningen mina subjektiva upplevelser, de betraktades dessutom som värdefulla i förhållande till förståelsen av platsen och landskapet. Målet med detta, som jag uppfattade det, var att få oss studenter att knyta ann personligen till landskapet för att på så sätt bli engagerade i det, få oss att känna ansvar för det och vilja förändra det hållbart och med respekt. För mig var detta en omvälvande upplevelse och nu, ett halvår senare,

har jag bestämt mig för att fördjupa mig mer i just användandet av den egna kroppen som verktyg för att förstå och inventera landskapet.

I undersökningen kommer jag att återvända till en av min barndoms favoritplatser; bunkrarna på fiskeläget Vikhög. När jag var barn hade min familj ett antal stående utflyktsmål längs den skånska kusten. På våren åkte vi till Vikhög, Fredshög eller Hammars backar. Under dessa utflykter hade vi ofta siktet inställt på en bunker, som fick vara bas och samlingsplats för familjen under dagen. Bunkrarna på strandängarna vid Vikhögs fiskeläge har en speciell plats i mitt minne. Det var alltid roligt att åka dit. Pappa fiskade och mamma solade och läste. Jag klättrade på bunkern eller gick längs med havet och letade strandfynd. Matsäcken åt vi tillsammans, i skydd av bunkern, det fanns alltid en sida där det var lä. I mitt minne skiner solen, jag känner mig trygg, jag har roligt. Som vuxen, snart färdigutbildad landskapsarkitekt, fascinerar dessa bunkrar mig fortfarande. Längs med hela Skånes kust ligger dessa lämningar i betong på vackra - men ofta öppna och väderutsatta platser. Med hjälp av platsmeditation vill jag inventera dessa platser, samla förkroppsligad kunskap om dem och förstå dem på ett nytt sätt. Min utgångspunkt bottnar i ett personligt intresse i att undersöka på vilket sätt subjektivt erfarande i form av förkroppsligad kunskap och kroppsliga sinnesförnimmelser kan berika inventering och analys av landskapet.

Fig. 1 *På utflykt med min familj, våren 1983. I bakgrunden skymtar Vikhögs fiskeläge och bunker 496.*

Mål och syfte

Målet är att identifiera på vilket sätt förkroppsligad kunskap, via platsmeditation, kan berika landskapsarkitekters inventering av landskap.

Syftet för uppsatsen är att diskutera den förkroppsligade kunskapens karaktär och på vilket sätt subjektivt erfarande är betydelsefullt för förståelse av landskapet. Syftet är också att diskutera hur denna kunskap kan kommuniceras. Rent personligen finns det ett syfte i att försöka hitta en metod som kan fylla glappet mellan mig själv och landskapet.

Frågeställning

Vad karaktäriserar förkroppsligad kunskap och på vilket sätt är den betydelsefull?

På vilket sätt kan vi tillägna oss förkroppsligad kunskap om landskapet?

Hur kan förkroppsligad kunskap kommuniceras?

Metod

För att undersöka förkroppsligad kunskap har jag valt ett tvådelat tillvägagångssätt, som har löpt parallellt med vartannat under arbetets gång. Mitt tillvägagångssätt har dels bestått i en utförande del, där jag har gjort en inventering med hjälp av platsmeditation ute i landskapet, och dels en litteraturstudie där jag med hjälp av teori har kunnat belysa olika aspekter av förkroppsligad kunskap.

Platsmeditation som inventeringsmetod

Som metod för att få förkroppsligad kunskap om landskapet har jag valt att arbeta vidare med platsmeditation. Detta tillvägagångssätt bör kanske ses som ett experiment eller en undersökning i sig, då platsmeditation inte kan betraktas som en vedertagen inventeringsmetod inom landskapsarkitektur. Meditation associeras i vår del av världen med till exempel mindfulness och stresshantering, men är traditionellt sammanhörande med både buddism och hinduism. Meditationens kunskapsrötter går långt tillbaka till förkristlig tid och är född ur en annan kunskapstradition än den vetenskapligt inriktade kunskapstradition som vi lever i här, idag. I det här arbetet finns inte utrymme för en fördjupning i meditationens historia och ursprung, men jag har upplevt att platsmeditation har några egenskaper som jag anser kan vara av betydelse vid inventeringen av landskapet; *att vara närvarande i stunden*, *att investera tid* och *att använda kroppens sinnen.*

NÄRVARO

Syftet med meditationen, som jag ser det, är att vara närvarande, att inte tänka framåt eller bakåt, att kunna möta platsen som den är, just i den här stunden. Att vara här och nu. Dr Marian Macken och universitetslektor Fiona Harrisson (2020) menar att för att kunna förstå världen och för att sedan kunna föreslå förändringar via gestaltning måste vi, som människor, involvera oss djupt i "det som är". De menar vidare att möjligheten till att se "det som är" måste börja i att vi slutar projicera våra förutfattade meningar och inneboende antaganden om saker och ting och istället ser på verkligheten med fräscha ögon. Sättet vi observerar världen på är avgörande för vår förståelse; genom att ändra fokus från att se ut på världen som en frånkopplad observant till att titta inifrån det som observeras ges nödvändiga insikter (Macken & Harrisson, 2020). Meditation i sig kan anses vara användbart för att få ökad närvaro och förkroppsligad kunskap; något som kan komma till användning i det här fallet. Laukkonen och Slagter (2021) menar att meditation påverkar och dekonstruerar det de kallar "predictive processing". Alltså de ständigt pågående processer i hjärnan som tolkar och omtolkar det vi upplever i förhållande till tidigare erfarenheter. Laukkonen och Slagter (2021) menar således att meditation kan bidra till en lägre självmedvetenhet till fördel för ett ökande tillstånd av närvaro och medvetenhet om stunden i sig. Meditation, menar de, reducerar de automatiska processer i hjärnan som abstraherar och kategoriserar intryck vilket gör att vi i viss mån kan uppleva saker på nytt (ibid).

TID

Eftersom platsmeditation är en förhållandevis lugn aktivitet innebär detta automatiskt att en viss tid investeras på den valda platsen. Det är en fråga om att tempot skruvas ner. I och med detta uppstår ett stillsamt förhållningssätt till platsen och landskapet. Det är ett förhållningssätt som handlar om att jag ger av min tid till landskapet, eller som tidigare nämnts; att jag låter min uppmärksamhet invänta världen (Ingold, 2022). Oles (et al. 2014) menar att landskap är långsamma och för att få en känsla för landskapet måste vi spendera mer tid i det än vad vi tror. "*Slow down. Grow still, all senses alert, an owl sensing its prey. Let your whole body become an eye*" (Oles et al. 2014:37). Just stillheten i meditationen, både vad gäller kropp och sinne, triggar liknande processer i hjärnan som vid sömn (Laukkonen & Slagter, 2021). Vid ett sådant tillstånd pågår processer i hjärnan som kan, utan att vi mottager någon ny information utifrån, ge plötsliga insikter om, eller lösningar på, något. Dessa insikter kallar Laukkonen och Slagter (2021) för "fact-free learning" och menar att meditation kan ses som ett förkroppsligande av den här typen av kunskap. Dansaren Marler (2021) undersöker hur hon i långsam rörelse, eller helt stilla, kan få information om landskapet. På detta sätt undersöker Marler förhållandet mellan den egna sensoriska kroppen och omgivningen:

> In stillness in particular, I grew to understand how the rocks were cold, chiselled in texture, rounded and uneven. Their density and solidity resonated in my body. I found that with time, my body softened to the topography of the place, and I experienced the details of the rock's form growing louder in volume the longer I worked. A sense of spaciousness grew in my body, and my imagination was triggered into action by this process.
>
> (Marler, 2021:74)

Att vara stilla innebär att ta sig tid. När vi tar oss tid att vara i landskapet uppfattar vi andra saker än när vi rör oss igenom det. Macken och Harrisson (2020) anser att investeringen av tid är en avgörande faktor för att få förståelse för landskapet. De arbetar med att formulera tydliga ramverk för sina undersökningar. Detta ramverk används vid återkommande platsbesök där något specifikt undersöks, till exempel tidvatten som kommer och går. Ramverket och upprepandet av platsbesök hjälper dem att observera tiden. Det är alltså en frågan om att både investera och att observera tid.

KROPPENS SINNEN

Människan har fem sinnen; syn, hörsel, lukt, smak och känsel. Utav dessa fem sinnen kanske synen kan anses vara det mest dominerande (för oss som kan se). Enligt Elam (2005) är synen det sinne som genom historien ansetts vara det som står närmast kunskapsförmågan och tanken. Att medvetet aktivera övriga sinnen kanske kan fånga upp en annan typ av information om en plats än vad synen kan. Elam (2005) menar vidare att både synen och hörseln framstår som eteriska, abstrakta och intellektuella eftersom dessa sinnen utmärks av avsaknaden av fysisk kontakt med omvärlden. Syn och hörsel är också de sinnen som traditionellt stimulerats via konsten (Elam, 2005). Elam pekar på människans kontaktsinnen; lukt, smak och känsel som betydelsefulla vad gäller estetiska upplevelser eftersom vid aktivering av dessa sinnen är kroppen inblandad på ett helt annat sätt än vid hörsel- och synintryck. Oles (et al. 2014) lyfter fram luktsinnet som värdefullt vid förståelsen av landskap och menar att det är vårt äldsta och råaste sinne. Om vi "andas in landskapet" kan vi med hjälp av vår näsa hitta platsens hjärta (Oles et al. 2014:45).
Om vi endast observerar världen som om den vore ett objekt blir vi distanserade, men med hjälp av vår perception, blir vi påminda om att vi faktiskt lever våra liv i den här världen (Ingold, 2011). Under platsmeditationen riktas uppmärksamheten i tur och ordning mot det som kan uppfattas av syn, hörsel, känsel, lukt- och smaksinnet. Alltså mot en värld av perception (Ingold, 2011). Med hjälp av filosofen Cusansus, belyser Bornemark (2018) möjligheten att vi via kroppen kan närma oss kunskapsområden som vi inte kan nå via tanken. Genom att bortse från våra tankar kan vi, till exempel via meditation, uppfatta kroppens sinnesintryck och den omätbara kunskap som ryms där.

Struktur

I och med att platsmeditation får ses som en något oprövad inventeringsmetod har jag behövt en tydlig struktur för att upprätthålla tydlighet och riktning i arbetet. Jag har också behövt en struktur för att kunna göra jämförelser och sammanställningar av min kunskapsinsamling från de olika inventeringstillfällena. Utifrån platsmeditationens egenskaper (*att vara närvarande i stunden*, *att investera tid* och *att använda kroppens sinnen*) och med hjälp av traderad kunskap* har jag byggt ett ramverk, eller ett slags grammatik som jag sedan har följt i min inventering:

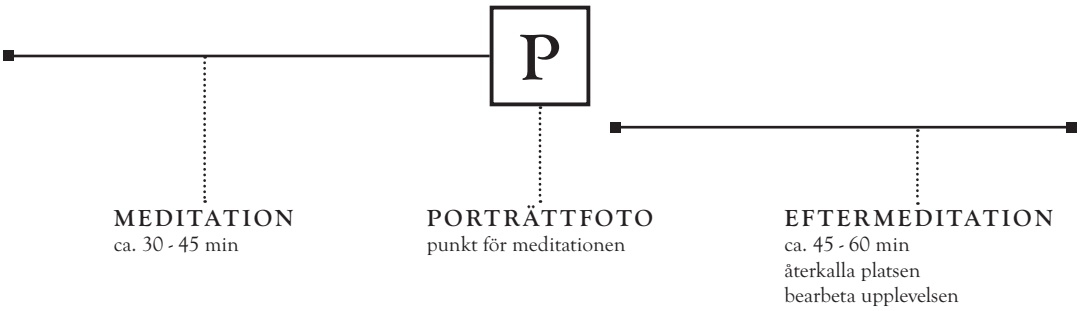

Fig. 2 *Grammatiken för min undersökning.*

*** Traderad kunskap:**
Enligt Wideberg (2011) är traderad kunskap en benämning för en typ av "ärvd" kunskap som kan härledas tillbaka till personliga erfarenheter och upplevelser. Inom det bildkonstnärliga utbildningsområdet finns en viss tradition i att lärare lär ut sådant som de själva lärt sig under sin studietid, sitt yrkesliv och av sina livserfarenheter som konstnärer. Traderad kunskap är ett praktiskt kunnande som vidareförs via till exempel samtal mellan lärare och elev. I mitt fall har handledningssamtal med Marie Andersson, konstnär och lärare på SLU i Alnarp, varit en källa till tradering av kunskap.

MEDITATION

Platsmeditationen har utförts stående vid bunkrarna i Vikhögs fiskeläge. Varje meditation har pågått ca 30-45 minuter och har utförts enligt de instruktioner som jag har lärt mig av Lars Hain. Att tiden för meditationen har varierat har berott på väderlek; under kraftig blåst eller regn har det blivit för kallt att stå still längre än en halvtimme. Meditationens längd har även påverkats av min dagsform, till exempel på hur väl jag har kunnat koncentrera mig. Under platsmeditationen har jag genom att fokusera på min andning försökt att bli närvarande i stunden. Mina tankar har fått komma och gå, men jag har medvetet låtit dem passera och inte fångat upp dem. Under meditationens gång har jag i tur och ordning aktiverat mina sinnen.

PORTRÄTTFOTO P

Meditationen har varit utmanande och utmattande såtillvida att det har krävts en hög koncentration för att bibehålla fokus på uppgiften. Därför har det varit viktigt att på ett tydligt sätt kunna sätta punkt för meditationen; att markera för mig själv att nu är jag klar. Porträttfotot har fungerat som den där nödvändiga slutpunkten. Jag har endast tagit ett fotografi vid varje meditationstillfälle och jag har försökt att "ladda" det ögonblicket genom att iklä mig själv rollen av en aktiv fotograf. Som fotograf har jag tagit ett porträttfoto av bunkern, ett foto som så ärligt som möjligt visar bunkern på det sätt som jag har upplevt den under meditationen. Dewey (1932/2005) talar om upplevelser i och utav den konstnärliga processen och menar att det som pågår i en process av det slaget är en växelverkan mellan att vara aktiv och att ta ett steg tillbaka; likt att andas. Om vi rör oss för snabbt framåt i processen tappar vi kontakt med våra intentioner, men om vi rör oss för långsamt och stannar kvar för länge löses upplevelsen upp av utmattning (Dewey, 1932/2005). Att meditera kan ses som en del i en konstnärlig process, då det handlar om en upplevelse som kräver fokus. En upplevelse som inte ska pågå under alltför kort tid, men inte heller för länge. Efter att jag har tagit porträttfotografiet har jag således lämnat platsen.

EFTERMEDITATION

Eftermeditationen har varit det avslutande momentet efter varje meditationstillfälle. I så nära anslutning tidsmässigt som möjligt till platsmeditationen har jag haft en session som pågått i ca 45-60 min. Jag har under dessa sessioner försökt att återkalla platsen, genom att försätta mig i ett liknande tillstånd som under platsmeditationen. Jag har försökt att förhålla mig lika öppet till eftermeditationen som till platsmeditationen, jag har alltså inte på förhand bestämt vad jag ska rikta min uppmärksamhet emot. I eftermeditationen har jag strävat efter att plocka fram de sinnesintryck jag har fått för att sedan återge dem så ärligt jag har kunnat. Med detta menar jag att jag inte har försökt försköna eller censurera något. Däremot sker det automatiskt en bearbetning när sinnesintrycken överförs till ett visuellt material.
Mitt uttryckssätt har lutat mer åt abstraktioner än avbildningar då det har varit den förkroppsligade upplevelsen av platsen som jag velat återge. Jag har inte arbetat med någon förutbestämd teknik, men jag har arbetat analogt, till exempel med akvarell,

kol, penna och papper. Valet av teknik vid varje eftermeditation har fått komma intuitivt. Vad som har satt punkt för eftermeditationen har varit olika, jag har helt enkelt låtit processen ha sin gång. Ingen av eftermeditationerna har dock pågått längre än en timme. Avslutningsvis har jag antecknat mina upplevelser från platsmeditation och eftermeditation i en loggbok.

Litteraturstudie

Parallellt med mina experiment med platsmeditationen har jag fördjupat mig i teori kring förkroppsligad kunskap. Jag har använt litteraturen för att ge mig själv "glasögon" att se med. Via dessa glasögon har jag fått syn på olika aspekter av det valda ämnet för uppsatsen.

Genom utmärkta tips från mina handledare kom jag ganska omgående i kontakt med litteratur som berörde kunskapsbegreppet och förkroppsligad kunskap. Ett exempel är filosofen Jonna Bornemarks *Det omätbaras renässans: en uppgörelse med pedanternas världsherravälde* (2018), en bok som har gett mig en bakgrund till den kunskapssyn som vi lever med idag. Jag har använt Bornemarks bok som sekundärlitteratur för att få tillgång till filosofiska begrepp och tankar från Nicholas Cusanus (1401-1464) och René Descartes (1596-1650). Två andra exempel är Foxley och Vogts *Distance & Engagement: walking, thinking and making landscape* (2010) och Prominski och Seggerns *Design research for urban landscapes* (2019). I båda böckerna har jag hittat exempel på hur det inom landskapsarkitektur kan vara värdefullt att ha ett brett förhållningssätt till kunskap och insamlandet av densamma. Böckerna har inspirerat och gett ingångar till hur ett subjektivt erfarande kan kombineras med en analytisk blick. Artikeln *A single day's walking: narrating self and landscape on the South West Coast Path* av John Wylie (2005), professor i kulturgeografi, gav en öppning till att undersöka kopplingen mellan kropp och landskap. Utifrån Wylies referenslista har jag sökt mig vidare till litteratur av Tim Ingold (2011; 2013; 2019; 2022), professor i antropologi, i vars texter jag har hittat förhållningssätt och begrepp som har visat sig värdefulla för arbetet.

Via Google scholar, Researchgate, samt SLU-bibliotekets sökmotor har jag sökt brett på begrepp som till exempel "embodied knowledge", "förkroppsligad kunskap", "perception" och "landscape". Till exempel hittade jag Shogo Tanakas (2011 & 2013) artiklar, som kunnat ge mig förståelse för begreppet förkroppsligad kunskap.

I diskussioner med mina medstudenter på utbildningen har jag hittat tillbaka till referenser som Oles (et al. 2014) *Go with Me: 50 Steps to Landscape Thinking*, en bok som vi har haft som kurslitteratur under utbildningen. Även Roland Gustavssons (2009) artikel om "embodied knowledge" hittade jag utifrån tips från medstudenter, en text som i sin tur har öppnat upp för ytterligare referenser som till exempel John Dewey (1932/2005).

Avgränsningar

Det finns ingen möjlighet för mig att uttömma ämnet förkroppsligad kunskap och alla de aspekter det kan innebära. Med hjälp av litteratur i ett urval vill jag diskutera möjligheten till mer nyanserade inventeringsmetoder och belysa vikten av subjektivt erfarande i form av förkroppsligad kunskap. Ramarna för uppsatsen sätts dels av det val av litteratur som har gjorts och dels i valet av platsmeditation som undersökande metod. Min studie riktar sig till medstudenter på landskapsarkitektprogrammet.

MEDITATIONSPLATSER

Under min uppväxt gjorde jag och min familj ofta utflykter till Vikhögs bunkrar. Utflykterna är kära barndomsminnen till mig och har inspirerat till valet av plats för min undersökning. Jag valde bunkrarna på Vikhög dels på grund av min personliga koppling till dem och dels för att de ligger på en relativt enslig plats. Då undersökningen har inneburit ett stort mått av osäkerhet har jag sökt arbetsro på en plats där jag känner mig trygg. Jag har velat utföra min undersökning "ifred" med landskapet, utan att behöva förhålla mig till andra människor. I det här avsnittet ges en historisk bakgrund till platsen för min undersökning.

Historik

Mellan åren 1939-1940 uppfördes drygt 1000 bunkrar och värn längs med den skånska kusten, från Båstad i nordväst till Vieryd i Blekinge (Beredskapsmuseet, 2020, Länsstyrelsen Skåne, 2021a). Ett samlande namn för dessa bunkrar och värn är Skånelinjen eller i folkmun Per Albin-Linjen, efter den dåvarande svenske statsministern Per-Albin Hansson. Skånelinjen var en del av det svenska kustförsvaret under andra världskriget och var tänkt att fördröja en eventuell tysk invasion och på så sätt möjliggöra en svensk mobilisering och motattack (Andersson, 2013, Beredskapsmuseet, 2020). Vid andra världskrigets slut avtog nybyggnationen av bunkrar, då en tysk invasion inte längre hotade. Dock underhölls och moderniserades bunkrarna in på 1980-talet, men då framförallt på Skånes östkust, då hotbilden under kalla kriget kom österifrån (Andersson, 2013 & Länsstyrelsen Skåne, 2021a). Från 1990-talet och framåt upphörde underhållet av bunkrarna i Skånelinjen och år 2000 beslöt Försvarsmakten att den typ av invasionsförsvar, som Skånelinjen var en del av, hade tjänat ut sin roll (Högberg, 2021).

När Skånelinjen inte längre behövdes som en del i det svenska försvaret togs det fram tre alternativ vad gäller avvecklingen av bunkrarna; överlåtelse, plombering eller rasering (Högberg, 2021 & Andersson, 2013). Då bunkrarna i många fall hade byggts på privatägd mark innebar överlåtelse att markägaren erbjöds att ta över bunkern i befintligt skick samt att ansvara för tillsyn och skötsel. Detta har i vissa fall möjliggjort en annan användning av bunkrarna; i Högbergs bok (2021) visas några

exempel på bunkrar som används till soldäck, sällskapsrum eller utkiksplats. I vissa fall har restaureringar förekommit och en del bunkrar visas upp under guidade visningar (Beredskapsmuseet, 2020).

Vid plombering förslöts samtliga öppningar på bunkern med betong, men lämnades sedan utan fler insatser vad gäller skötsel och underhåll. Bunkrarna påverkas med tiden av naturliga processer och en del av dem har under åren helt eller delvis täckts av sand och växtlighet (Högberg, 2021 & Andersson, 2013). Ett hundratal bunkrar har raserats för att lämna plats åt annat, framförallt på centrala platser i städer som Malmö och Helsingborg (Högberg, 2021).

Idag benämns Skånelinjen enligt Länsstyrelsen i Skåne som ett Kulturmiljöstråk och beskrivs under rubriken "Motiv för bevarande" på Länsstyrelsens hemsida så här: "*Försvarslinjen är en unik företeelse som tydligt visar Skåne som gränsprovins. Samtliga värn är viktiga delar i den helhet som Skånelinjen utgör*" (Länsstyrelsen Skåne, 2021a). Enligt Andersson (2013) har samtida lämningar som Skånelinjen ett närmast obefintligt lagligt skydd vad gäller bevarande. Andersson uttrycker en oro över att Skånelinjen med tiden kommer att försvinna om inte ett starkare skydd kan ges. Enligt en fördjupad inventering av Skånelinjen pekas 4 av de 18 områdena som berörs av inventeringen ut till att ha god potential att utvecklas vidare (Regionmuseet Kristianstad, 2017). Samtidigt påpekas i inventeringen att ett bevarande av Skånelinjen kräver engagemang av markägare och volontärer.

Fig. 3 *Karta över Skånelinjens sträckning samt fiskeläget Vikhögs geografiska placering.*

Vikhögs fiskeläge

Vikhögs fiskeläge på sydskånska västkusten växte fram under början av 1800-talet. Både Länsstyrelsen och Kävlinge kommun pekar ut bebyggelsestrukturen i Vikhög som tidstypisk med ett bevarandevärde. Det finns även två gravhögar, Vihojarna, från bronsåldern av bevarandeintresse då de vittnar om förhistoriska bosättningar i området (Länsstyrelsen Skåne, 2021b & Kävlinge kommun, 2021a). Idag bor det ca 120 invånare i Vikhög och Kävlinge kommun ser en stor potential i den lilla byn med omgivningar, som målpunkt för bad och rekreation. Norr och söder om Vikhög finns naturreservat med betesmarker och strandängar med höga naturvärden. Strandängarna är övervintrings- och häckningsplats för en rad fågelarter, här finns även en värdefull flora med både torrängs- och fuktängsvegetation (Kävlinge kommun, 2021b).

På Kävlinge kommuns hemsida nämns inte Skånelinjen närmare än som en bevarandevärd representant för "*Skånes läge som gränsprovins*" (Kävlinge kommun, 2021a). I en utredning om vindkraft (Kävlinge kommun, 2012) nämns dock Skånelinjen som viktig "*i sin helhet*". Detta kanske kan tolkas som att det återfinns ett värde i att bevara bunkrarna och inte riva dem, då de tillsammans utgör en del av något större. Enligt Regionmuseet Kristianstad (2017) bedöms tillgängligheten till och markskötseln vid bunkrarna i Vikhög vara mycket varierande. Dock pekas parkeringsmöjligheter och närheten till fornlämningar ut som något som förhöjer upplevelsen.

Vad gäller bunkrarna i Vikhög finns det framförallt militärhistorisk information att tillgå. Skånelinjens bunkrar och värn, dess geografiska placering samt vilken typ av utrustning, vapen etc. som användes är väldokumenterat. På förlaget Fort & Bunkers hemsida har jag hittat grafiska modeller av de olika typerna av bunkrar som finns i Skånelinjen.

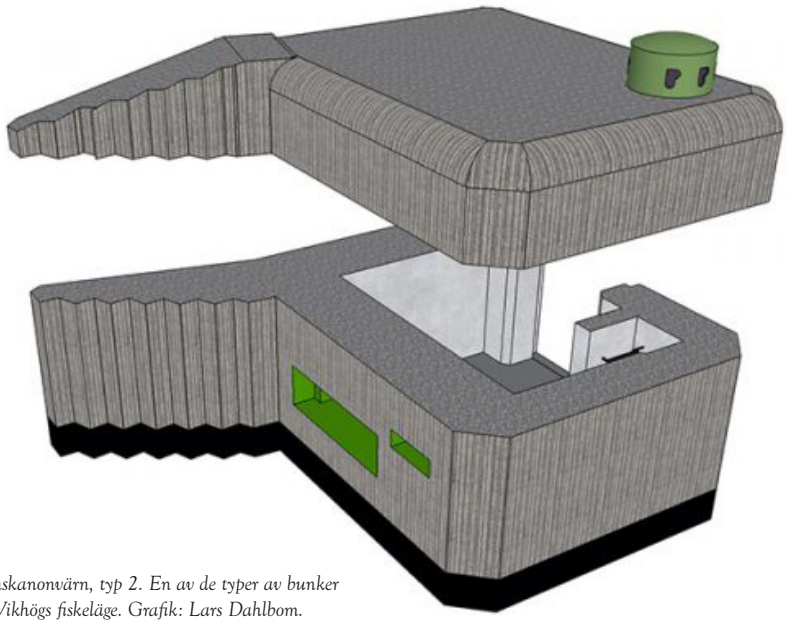

Fig. 4 *Pansarvärnskanonvärn, typ 2. En av de typer av bunker som återfinns på Vikhögs fiskeläge. Grafik: Lars Dahlbom.*

MEDITATIONSBOK

I följande del av arbetet redovisas resultatet av min inventering, med platsmeditation, av bunkrarna på Vikhög. Här redovisas också min arbetsprocess och vilka beslut som har tagits under arbetets gång. Meditationsboken är kronologiskt organiserad, samt uppdelade i fyra delar; *De första fyra*, *Beslut* och *Återbesök*. Meditationsboken avslutas med ett avsnitt med sammanfattande *Reflektioner*.

Inledningsvis planerade jag att besöka tio bunkrar, norr och söder om fiskeläget Vikhög. Inspirerad av litteraturen (Foxley & Vogt, 2010; Wylie, 2005) var min intention att inventera en sammanhängande sträcka, då jag trodde att kvantiet var av större betydelse för min undersökning än det visade sig vara. Att inventera flera bunkrar längs en sträcka skulle kanske kunna fylla glappet mellan mina barndomsminnen av bunkrarna och den kunskap som jag fått om dem i mina efterforskningar.

De första fyra platsmeditationerna utfördes således vid fyra olika bunkrar. Under arbetets gång har det inte funnits någon bestämd struktur kring vilken bunker som ska inventeras när. Valet har istället styrts av nyfikenhet och intuition efterhand som jag har fått nya erfarenheter. "*Trust process. Begin anywhere!*" (Foxley & Vogt, 2010:32).

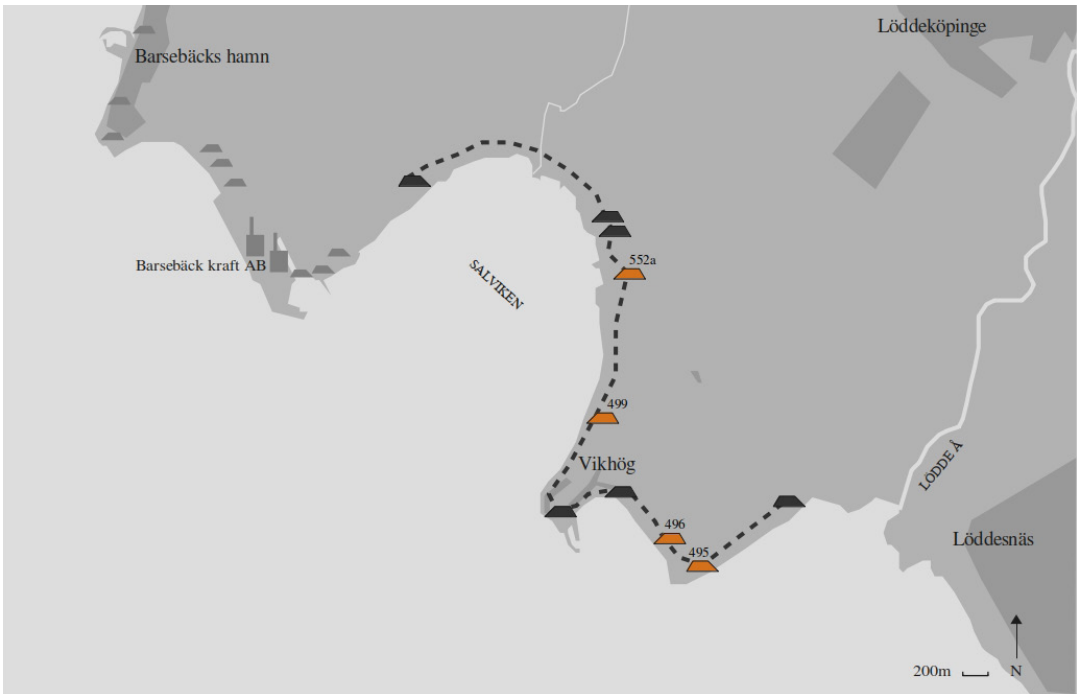

Fig. 5 *Den streckade linjen illustrerar min planerade sträcka med tio bunkrar. Markerat i orange syns de fyra bunkrar som inventerades i den första delen av min undersökning.*

DEL 1. *De första fyra*

496

Vikhög 18 nov 2021
Platsmeditation: 30 - 45 min
Porträttfoto kl: 11.35

Loggbok: Försöker hitta rätt väg ut till bunkern, har svårt att lokalisera mig, är osäker. Blir orolig när jag ser att det betar kor på strandängarna. Är rädd för kor. Tänker på pappa och saknar honom här. Letar efter minnen i landskapet. Känner igen mig och samtidigt inte. Är okoncentrerad, känner mig ovan. Det blåser mycket. Får ont i benen.

Ljud: Vind som väser i öronen. Kor som råmar.
Smak: Betong, kallt, smakar nästan ingenting. Havsvatten, sötsalt.
Doft: Svagt av tång och ko. Vårkänslor i luften.

Eftermeditation

Jag använder kol på tunt papper. Drar kolbiten över pappret, om och om igen. Vill visa blåsten och de lager på lager av material som har drivit med vinden. Lager på lager av tid. Först landskapet. Sedan ett fiskesamhälle. Efter det anlades bunkern. Långt senare var jag och min familj här på utflykt. Lager av minnen i platsen och lager av material. Packat av vinden och kornas klövar, gräset är så kort där de har betat.

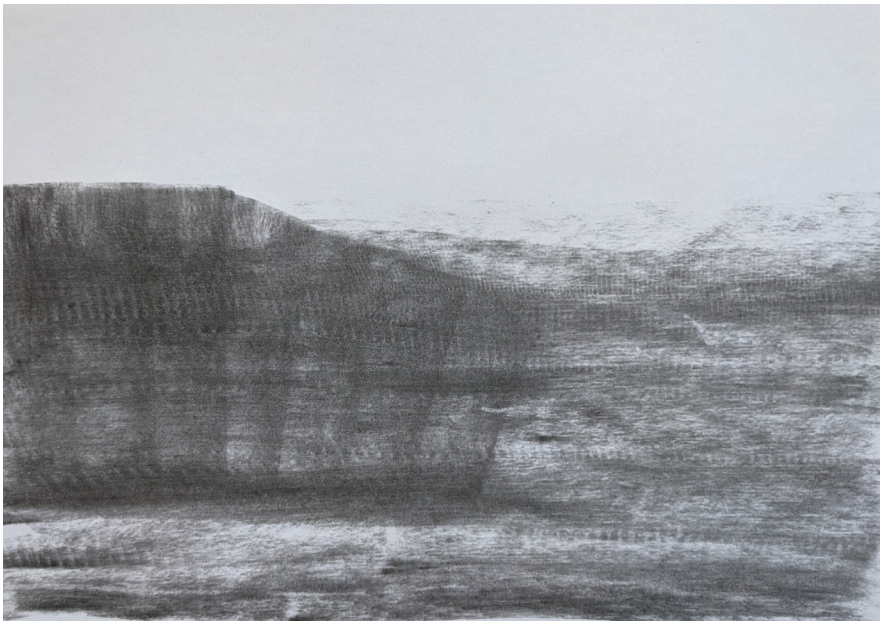

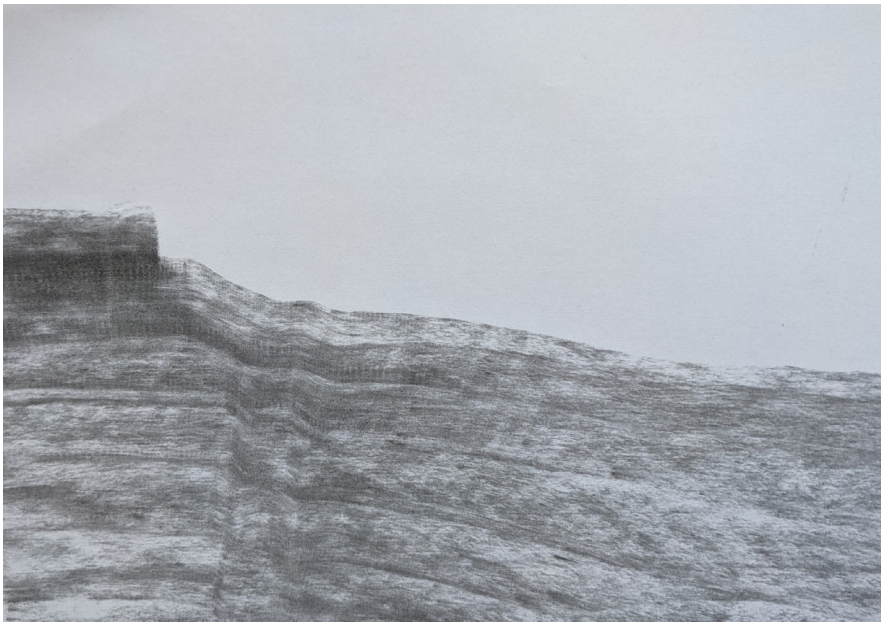

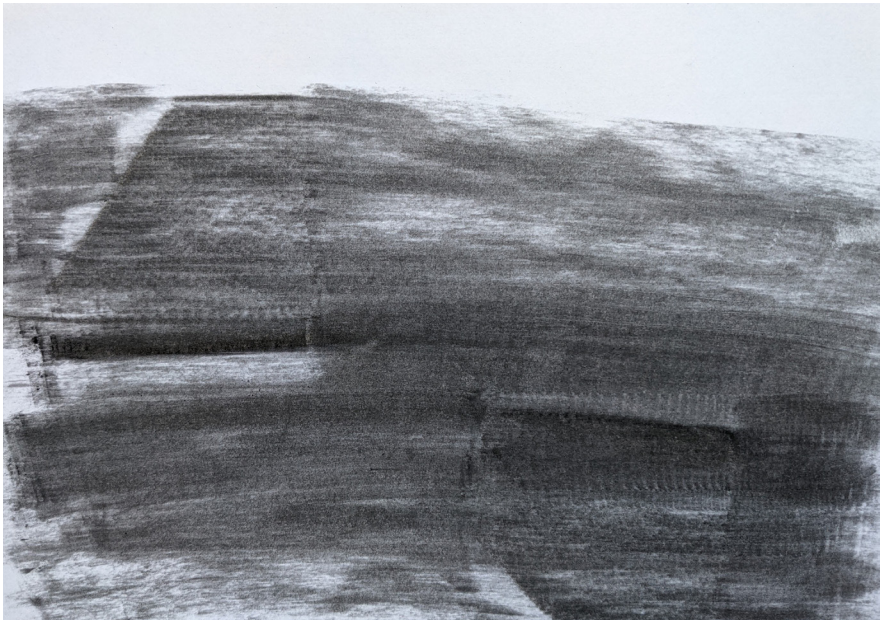

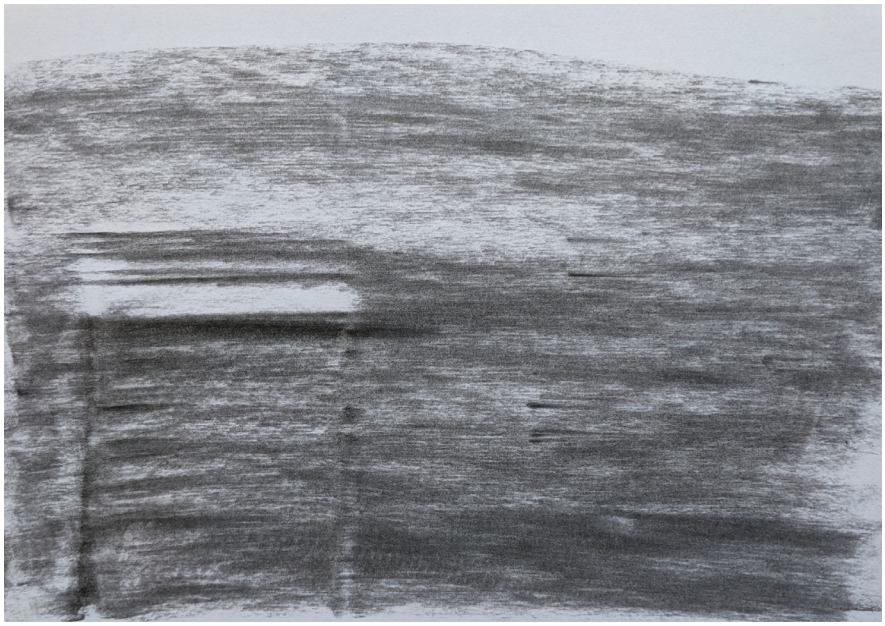

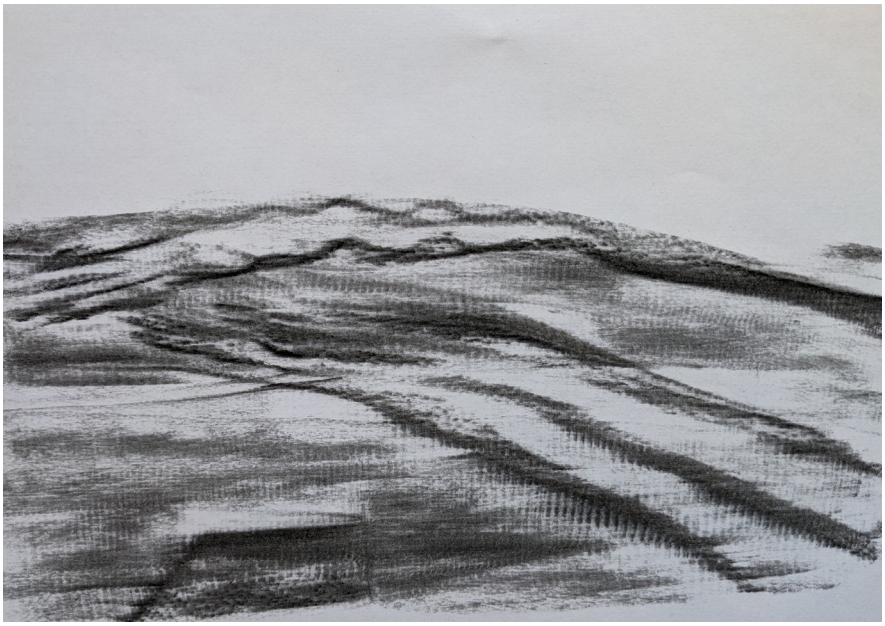

499

Vikhög 29 nov 2021
Platsmeditation: 30 - 45 min
Porträttfoto kl: 10.15

Idag vet jag var jag ska. Jag gör som jag hade planerat; går till närmaste bunkern norrut. Cirklar runt bunkern, väljer meditationsplats noga. Det blåser och jag hittar lä på ena sidan. Svårt att koncentrera mig. Tänker hela tiden framåt, är någon annanstans i tankarna. Först efteråt märker jag att upplevelsen stannat kvar i mig. Jag minns ljuset. En varm och en kall sida. En ljus sida och en skuggsida. Himlen. Havet. Bunkern ser inte ut som någonting alls på håll. Men bredvid den känns den tung, trygg, kall, gammal. Den känns neutral och därför kan jag göra den till min.

Ljud: -
Smak: -
Doft: -

Eftermeditation

Jag tror att akvarell kan fungera. Jag vill måla med färg och börjar med att prova “Lerins metod”. Tekniken innebär att jag använder två akvarellfärger på tub och mycket vatten. Ett visst mått av slump eller tur avgör hur resultatet ska bli, men det fungerar inte. Jag har glömt hur man gör och färgerna blir fel. Jag andas, blundar, återkallar platsen. Jag ser ljust gult och mörkt blåsvart. Färgfält som spelar mot och med varandra.

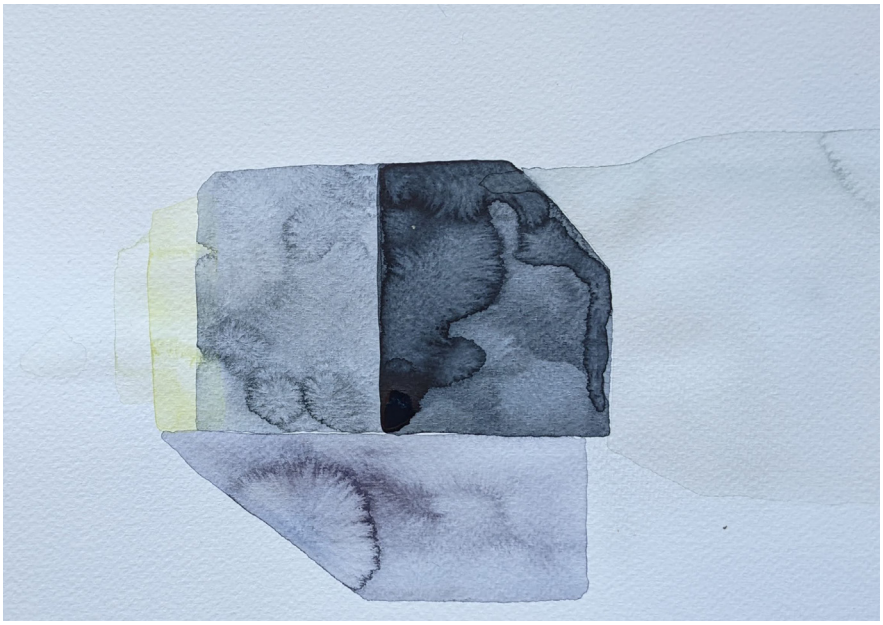

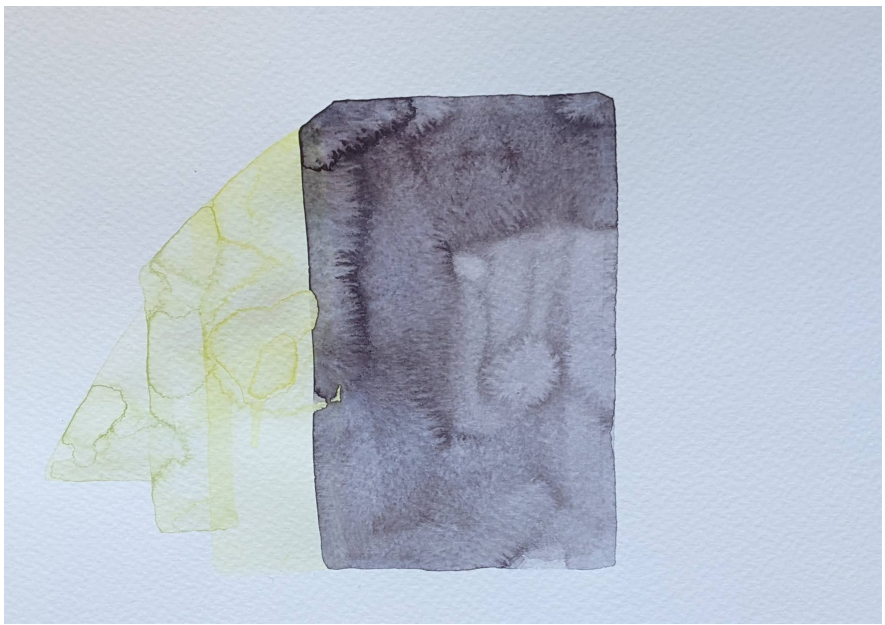

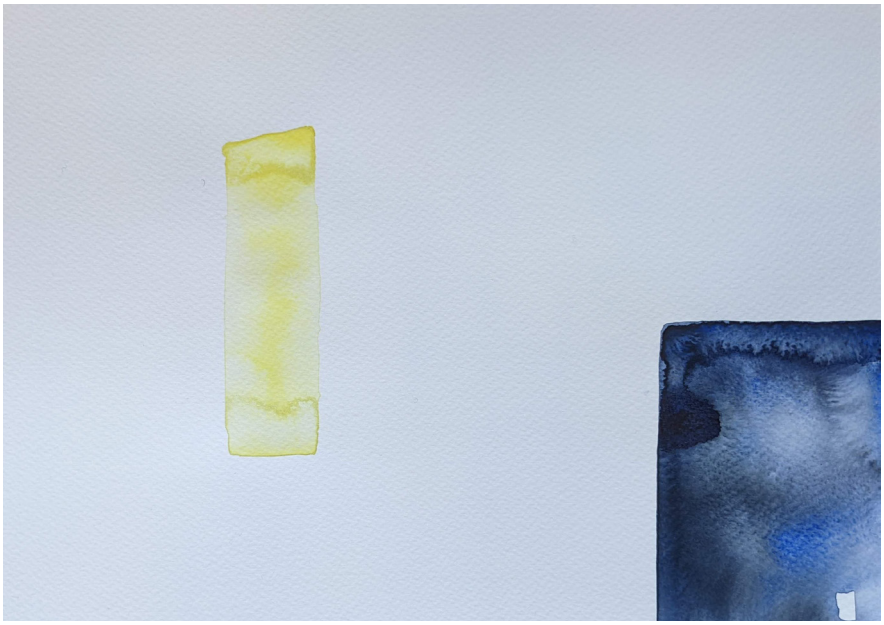

552a

Vikhög 3 dec 2021
Platsmeditation: 30 - 45 min
Porträttfoto kl: 14.46

Ingen tvekan om vart jag ska, tar sikte på den andra bunkern norrut. Det är längre att gå än det ser ut. Det regnar lite och blåser, har vinden i ryggen. Promenaden är bra, försöker rensa huvudet. Har aldrig varit här förut, även om jag sett bunkern på håll. Klättrar över ett dike, blir blöt om ena foten. Det är kallt. Jag ställer mig nästan i lä, känner bunkern i ryggen, den är trygg.

Ljud: Tung motortrafik i fjärran. Eller vågor? Flyplan passerar. Fåglar. Regndroppar på jackan. Mänskliga ljud, tyg som rör sig, det känns som att någon är där, blir rädd.
Smak: -
Doft: Komocka, svagt av hav, blöt sten/sand/betong. Det doftar kallt, tänker på gula tulpaner.

Eftermeditation

Jag försöker med kol, men det funkar inte riktigt. Jag vill visa att jag kände mig omsluten av bunkern; att det är en trygg känsla att stå precis intill. Jag är också intresserad av att bunkern ändrar form när jag går runt den. Jag provar med snabba skisser. Det blir som en liten animation. I min inre bild går jag runt bunkern och skissar av den. Jag tycker att det funkar. Efter det är jag omedelbart färdig.

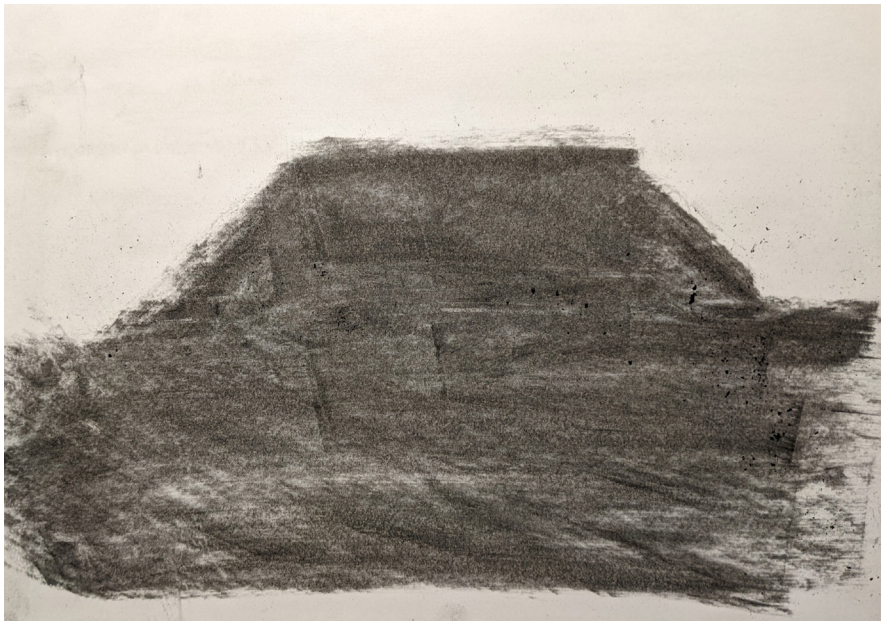

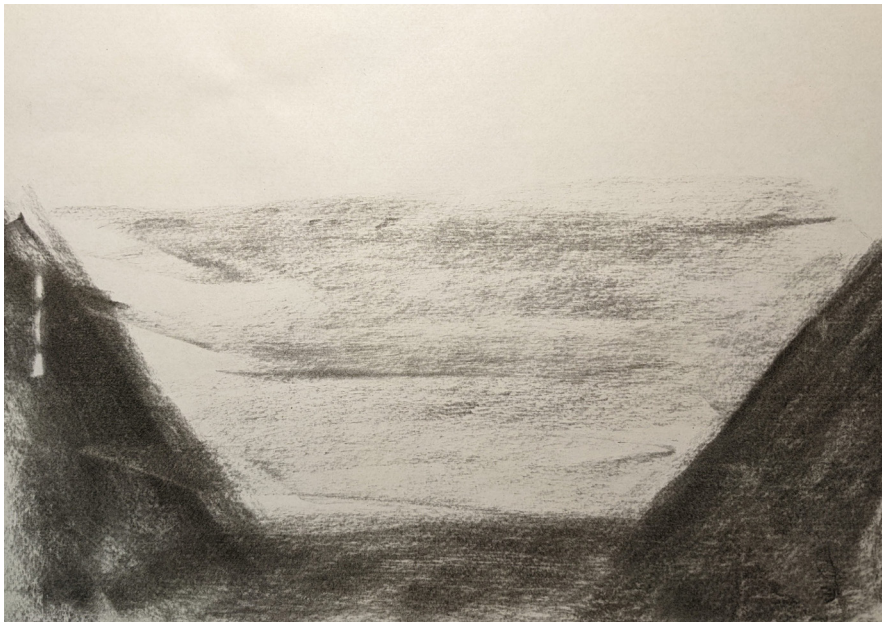

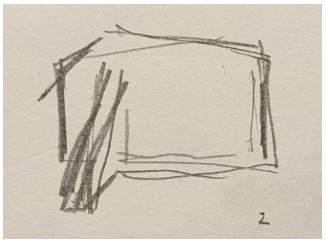
2

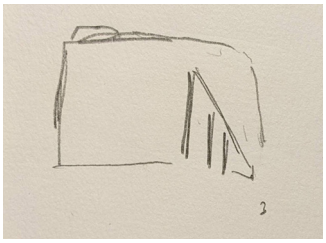
3

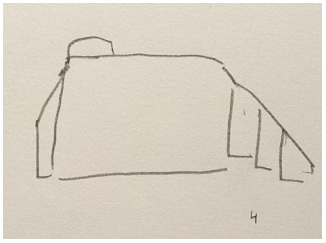
4

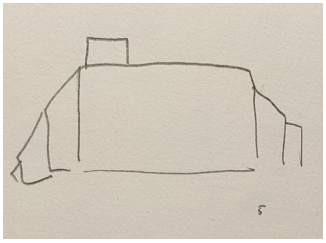
5

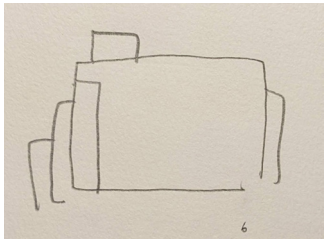
6

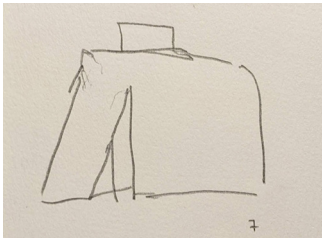
7

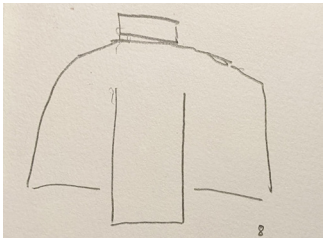
8

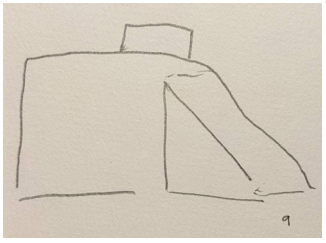
9

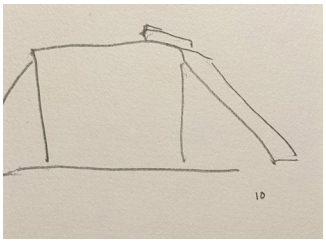
10

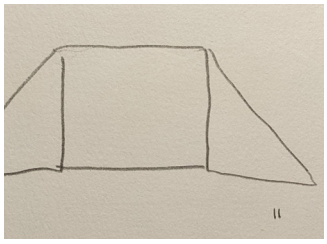
11

495

Vikhög 7 dec 2021
Platsmeditation: 30 - 45 min
Porträttfoto kl: 10.07

Idag vill jag gå söderut. Går över ängarna. Inga kor! Det är en bit att gå. Jag har bestämt mig för att inte hasta fram; promenaden får ta sin tid. Det är jättekallt. Det blåser. Gräset är betat kort, kort. Sammetskort. Bunkern känns stor, den ligger högt på något sätt. Jord och sand har blåst upp mot ena sidan, den andra sidan är naken. Gluggarna för kulsprutorna är lågt placerade, var gick marknivån när bunkern byggdes? Jag står bredvid bunkern, vänd mot söder. Ryggen är exponerad mot strandängarna, fiskeläget känns avlägset, bakom mig.

Ljud: Vågor, nära och längre bort. Motortrafik/fartyg mullrar långt bort. Ett flyplan. Något som slår, sten, eller trästockar i vinden. Knappt några fåglar, även om de finns här.
Smak: Torrt gräs och tunn lav på en syrenbuske som fått fäste. Smak av hala alger på en vattenblank svart sten. Sälta, sötma och något syrligt.
Doft: Vårvinter. Det finns knappt någon doft här.

Eftermeditation

Jag använder kol igen. Det är något med att göra lager på lager av kol som känns bra. Jag vill visa det som successionen gör med dessa platser. Men det blir töntigt att avbilda detta, det funkar inte. Det finns något under marken som jag är intresserad av. Volymen som finns nedgrävd under marken och att man fyllt upp med jord runt om. Vind/erosion har sedan flyttat runt materialet. Jag kan dra med sidan av kolbiten mot pappret, vilket ger en känsla av betongens gjutform.

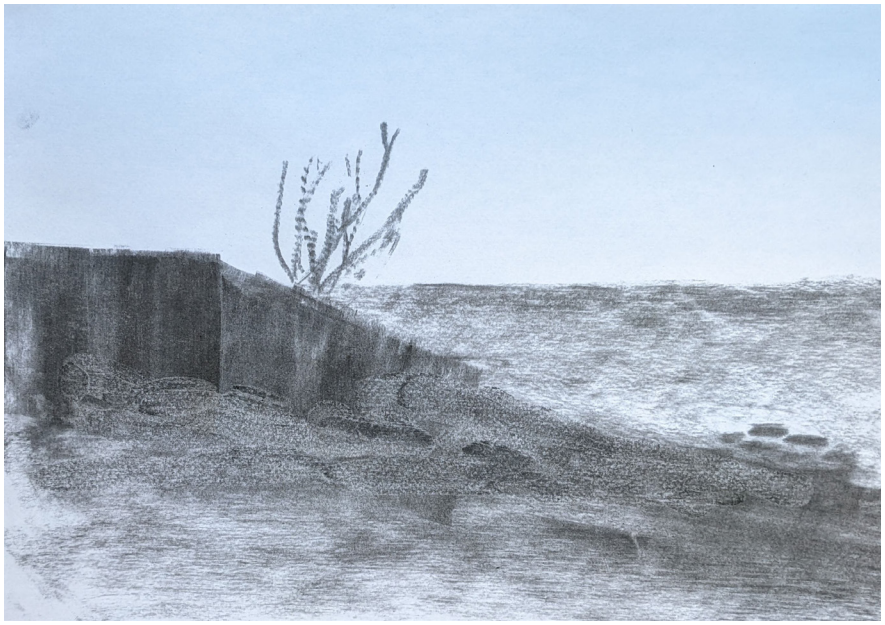

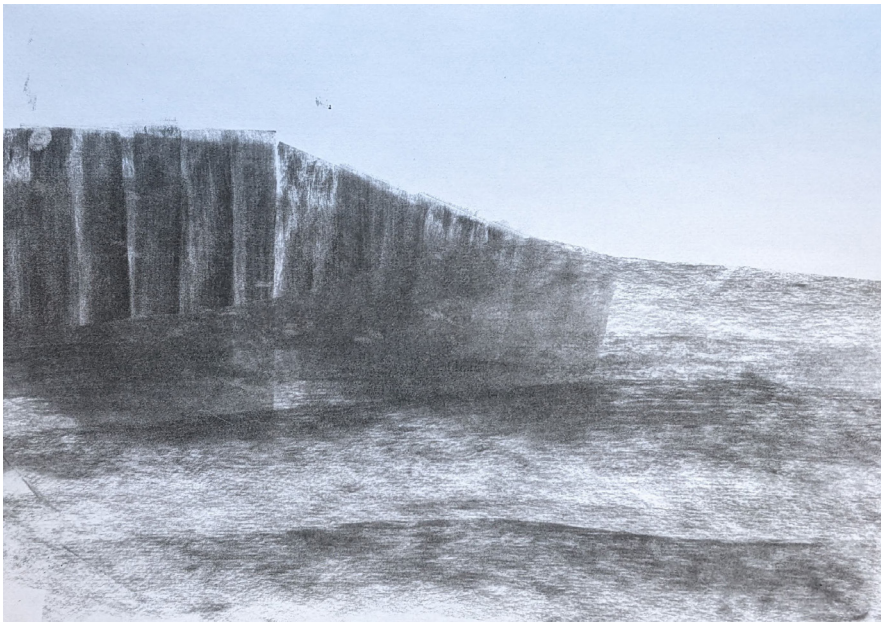

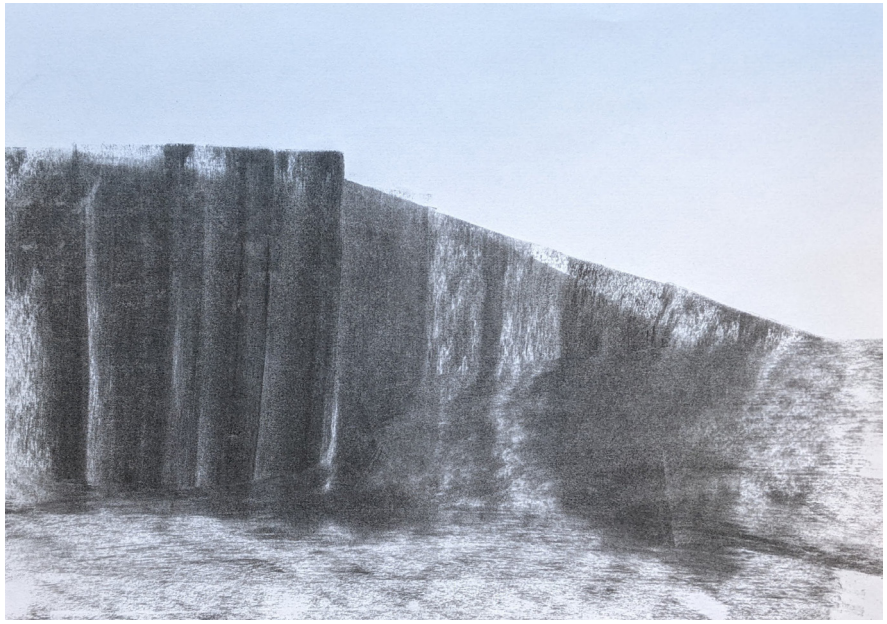

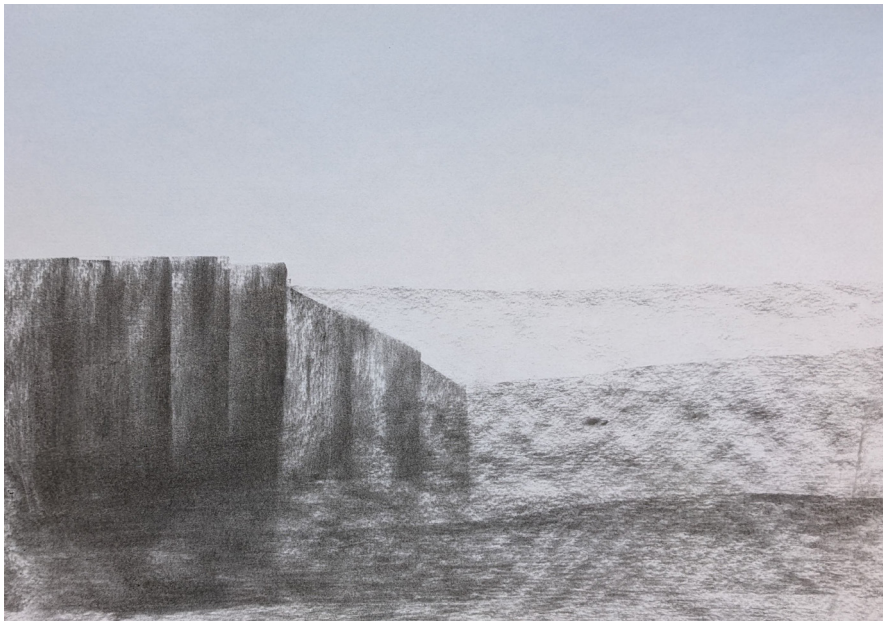

DEL 2. *Beslut*

Efter att ha utfört fyra platsmeditationer, vid fyra olika bunkrar, började jag tvivla på om detta angreppssätt skulle komma att fungera. Jag upplevde mig själv som en turist som flackade runt. Besöken kändes ytliga, jag kom inte platserna nära på det sätt som jag hade hoppats. Upplevelsen av de fyra bunkrarna var ganska snarlik, fler bunkrar innebar inte automatiskt mer kunskap. Kunskapen, insåg jag, förblev på en generell nivå.

Bornemark (2018) redogör för Cusanus begrepp om "det största" och "det minsta" (se mer om detta längre fram i arbetet). *Det minsta* beskrivs som "*... det unika i varje ting, varelse och situation som inte låter sig fångas i generaliserande kategorier*" (Bornemark, 2018:228). I detta sammanhang med bunkrarna i Vikhög tolkade jag in begreppet om *det minsta* till att kunna handla om en specifik plats. Målet med min undersökning var inte att göra en generell sammanställning av bunkrarna. Målet var att fylla glappet mellan mig själv och landskapet och för att göra det borde jag kanske försöka närma mig *det minsta*? Fiona Harrisson (2022) menar att vi kan förhålla oss till landskapet som vi förhåller oss till en vän; ju mer tid vi spenderar tillsammans desto bättre lär vi känna varandra. Jag ville helt enkelt "lära känna" bunkerplatserna bättre och valde därför att, efter de fyra första inventeringar, fokusera på att "träffa" en av dem igen. Valet föll på 496:an, min barndoms bunker, den första som jag hade inventerat. I och med detta påbörjades nästa del i min undersökning; *Återbesök*.

Fig. 6 *Markerad i orange syns bunkern som jag valde att återbesöka och arbeta vidare med i min undersökning.*

Under återbesöken har jag i princip följt samma ramverk; samma *grammatik*, som i de tidigare platsmeditationerna med: *meditation*, *porträttfoto* och *eftermeditation*. Då målet med återbesöken var att komma närmare platsen; närmare *det minsta* (Bornemark, 2018), provade jag till en början att addera ett moment, i tron att det skulle ge mig mer information och kunskap om platsen. Under det första återbesöket hade jag med mig skissblock och penna. Jag hade en idé om att skissandet kunde ge mig mer kunskap om platsen (Gustavsson, 2009; Macken & Harrisson, 2020).

Jag försökte att skissa direkt efter meditationen istället för att sätta punkt med porträttfotografiet. Det var en intressant upplevelse, för det gick inte att skissa. Det kändes fullständigt meningslöst, det fanns ingenting jag kunde fånga med skissandet som jag inte redan visste. Jag upplevde väldigt starkt att jag hade "hela platsen inom mig". Min kunskap om platsen var en helhet, som var förkroppsligad, som inte skulle delas upp och definieras. Om jag skissade skulle jag behöva ta ett steg tillbaka och se på platsen utifrån. Skissandet skulle få mig att sortera och definiera platsens beståndsdelar, något som jag inte ville när jag äntligen hade lyckats komma den nära.

Istället gjorde jag intuitivt ett stilleben av material som jag fann på platsen och som jag tyckte kändes sanna och adderade något till min undersökning. Ingold (2013) menar att den taktila upplevelsen av att känna på olika material försätter oss i korrespondens med den värld som vi lever i. Att göra stilleben skulle med Ingolds ord kunna beskrivas som att jag studerade *med* platsen och att jag lärde mig något genom *att göra*. Att arrangera stilleben var ett sätt att *tänka via görandet* istället för att tänka innan eller efteråt.

Efter detta första återbesök har jag behållit momentet med att göra ett stilleben, men i övrigt har jag följt samma grammatik som tidigare:

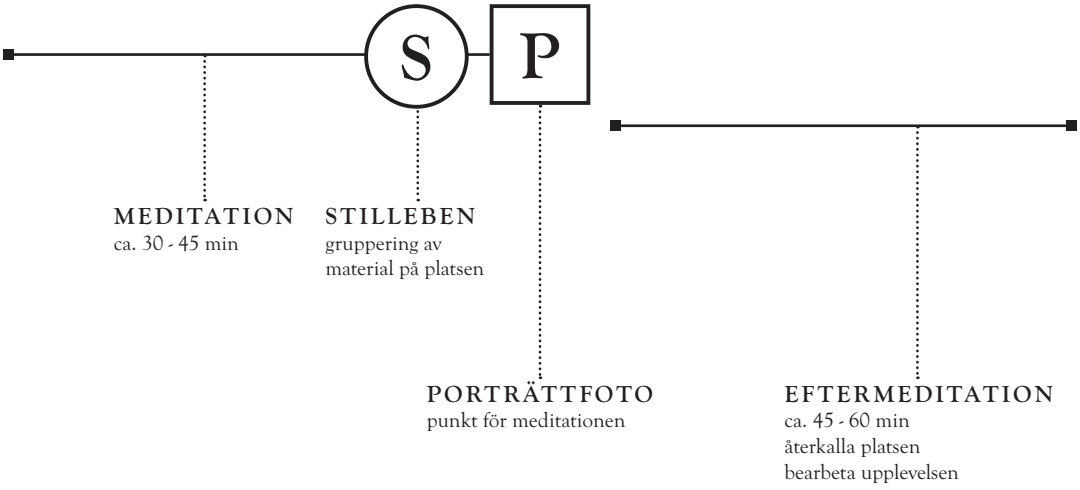

Fig. 7 *Grammatiken för mig undersökning. Här modifierad med Stilleben som ett nytt moment under mina återbesök.*

DEL 3. *Återbesök*

496

Vikhög 14 dec 2021
Platsmeditation: 30 - 45 min
Porträttfoto kl: 10.24

Inga kor, jag är inte rädd, jag står var jag vill. Stilla och vackert, blåser knappt alls, lite moln, sol. Inga ord kan beskriva färgerna och ljuset. Gräset; en tät snagg. Jag är lugn, ganska koncentrerad, samtidigt många tankar och förslag från hjärnan. Låter tankarna komma och gå. Mamma och pappa hittade en död man ilandspolad, här i Vikhög en gång. På andra sidan, norr om fiskeläget. Han hade en stor jacka på sig och låg på mage, ansiktet nedåt. Jag hade glömt bort det där. Undrar om det var därför jag kände mig rädd vid bunkern längst bort.

Ljud: Motorvägen vrålar långt borta. Det låter högt, maler konstant, som gigantiska vågor på avstånd. Undrar om det någonsin är helt tyst här. Jag hör platsens egna ljud. Ljuden som fanns här innan motorvägen. Olika fågelarter som visslar, sjunger, kraxar. Ljudet av vingar. Antydan till mänskliga ljud, svagt, en kvinnoröst? Senare ett tydligt ljud av en hund.
Smak: Betong, lite syrligt? Jag vet hur sten smakar, men det är svårt att beskriva. Metall, kallt mot tungan. Växtligheten smakar knappt någonting.
Doft: Gräs, mossa och jordigt. Svagt av tång, nästan lite sött. Frisk luft, skånevinter, känns alltid som vår i luften här.

Stilleben

Efter meditationen plockar jag material från marken och arrangerar ett stilleben. Jag gör det intuitivt och väljer bara det jag känner är kopplat till den här stunden. Hur platsen är idag. Jag kan inte beskriva detta på något annat sätt. Jag hade tänkt skissa, men jag gör det här istället. Det material jag väljer ut talar samma språk som platsen gör. Materialet är ett destillat.

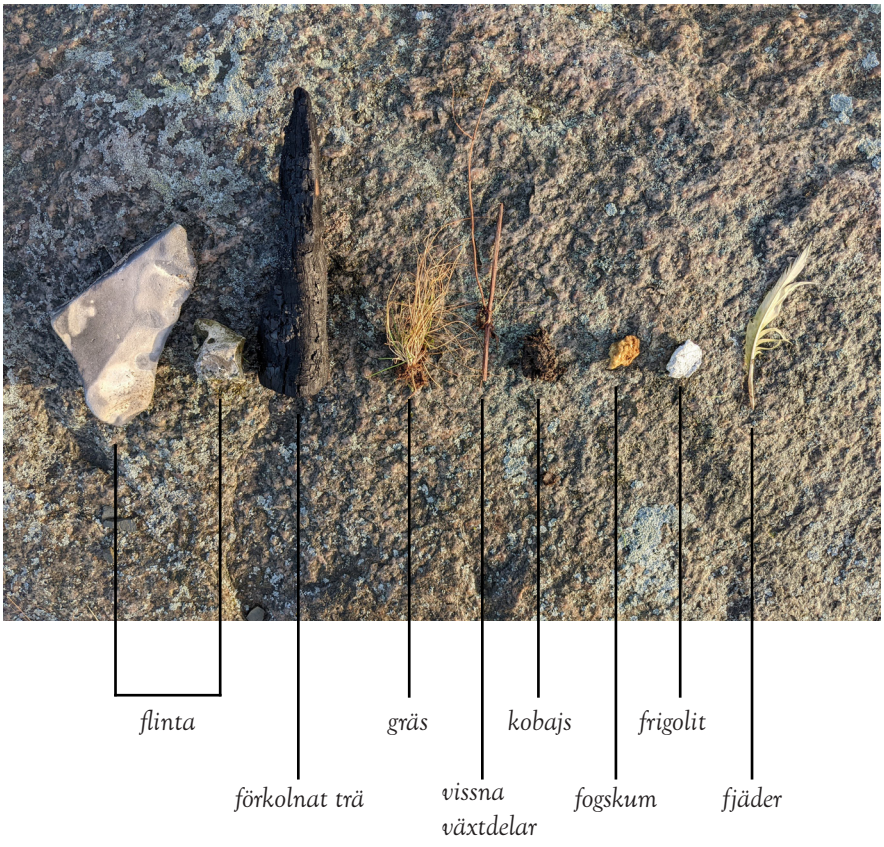

Eftermeditation

Idag vill jag göra allt möjligt. Kolskisser över luftvolymer, det är roligt och jag tycker att de visar exakt som det är. Jag känner dock att jag fuskar lite för jag vet vad jag vill komplettera det förra besöket med. Till exempel vill jag göra en animation av känslan av att gå närmare och närmare. Gör snabba skisser utifrån min mentala bild av hur bunkern nästan växer upp ur marken när jag närmar mig. Det funkar jättebra tycker jag. Gör färgscheman som samtidigt är någon sorts formundersökning.

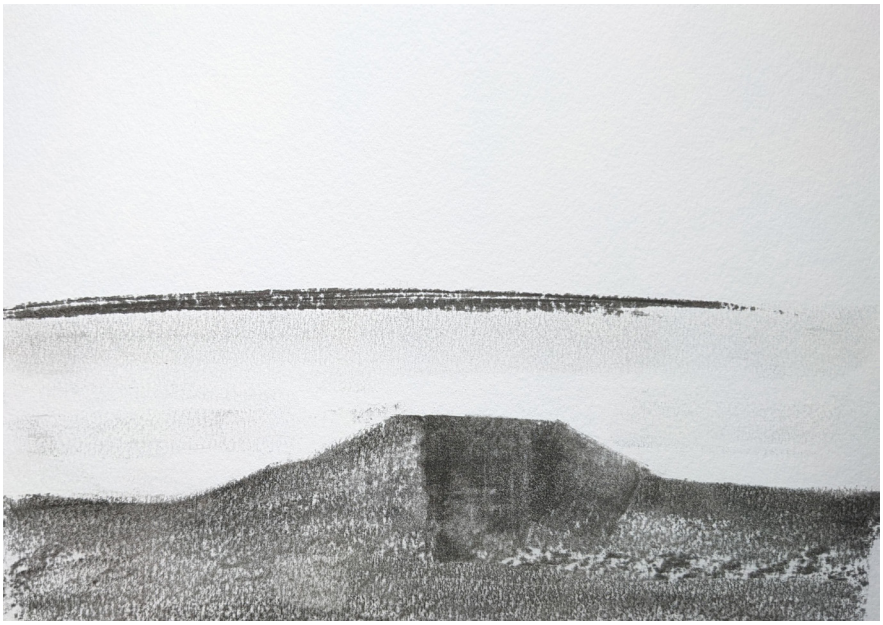

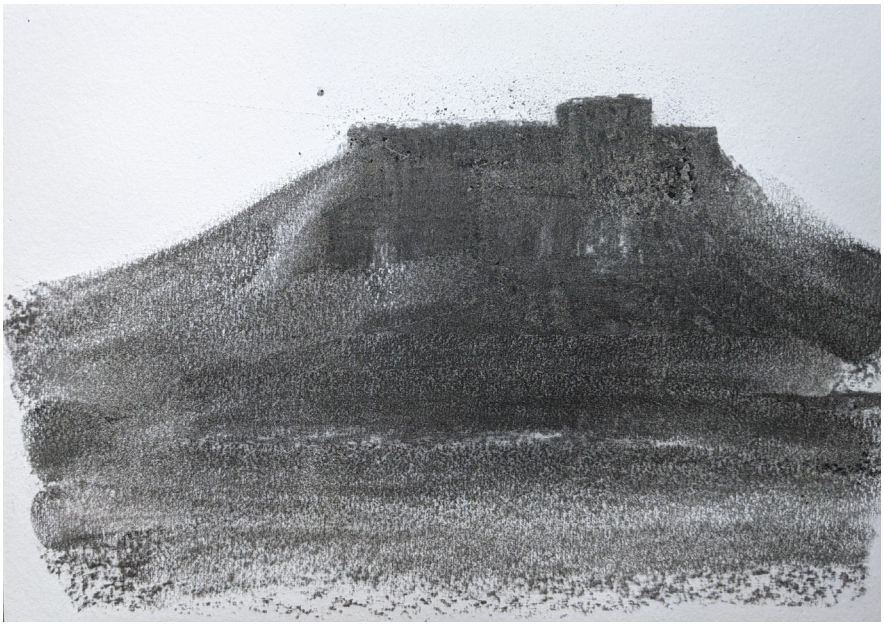

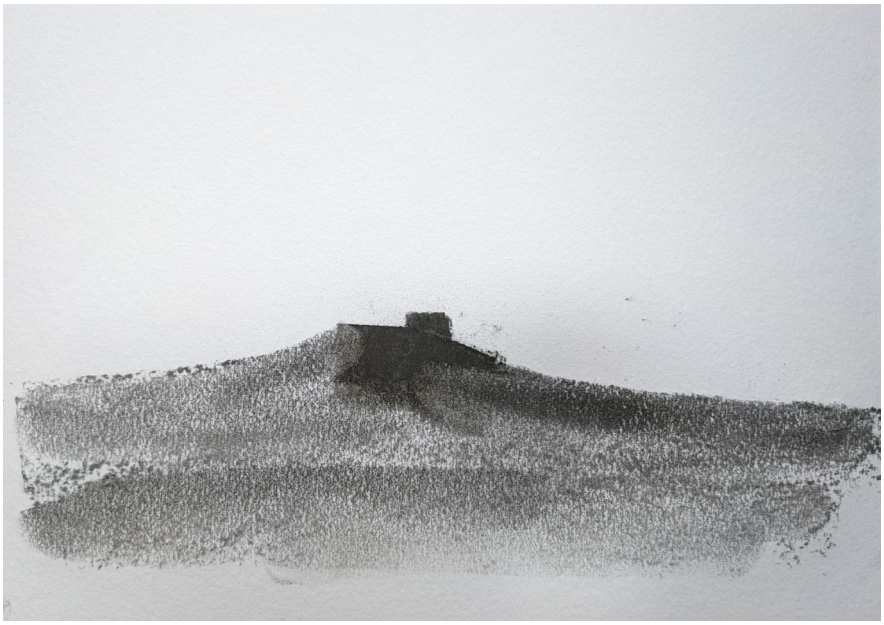

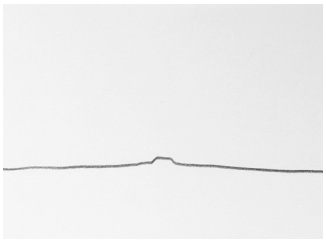
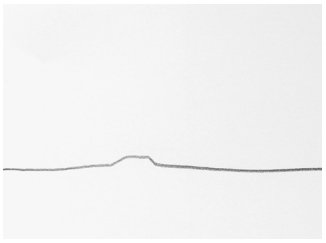
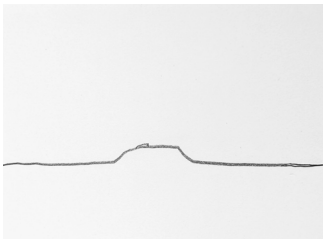
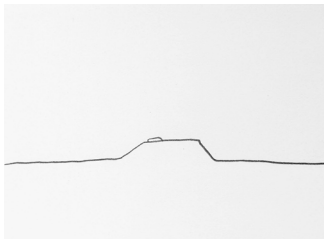
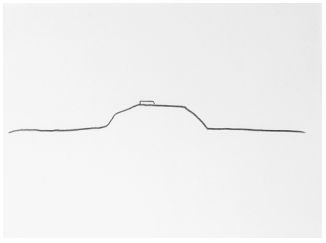
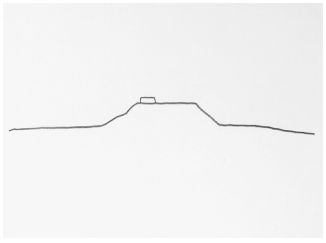
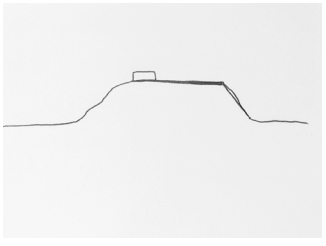
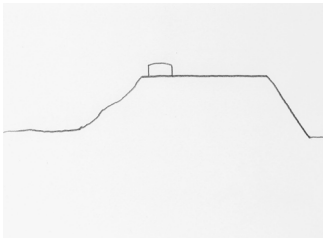
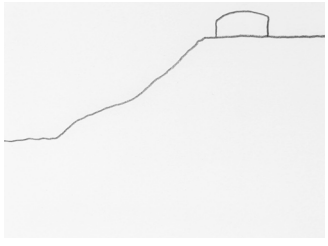

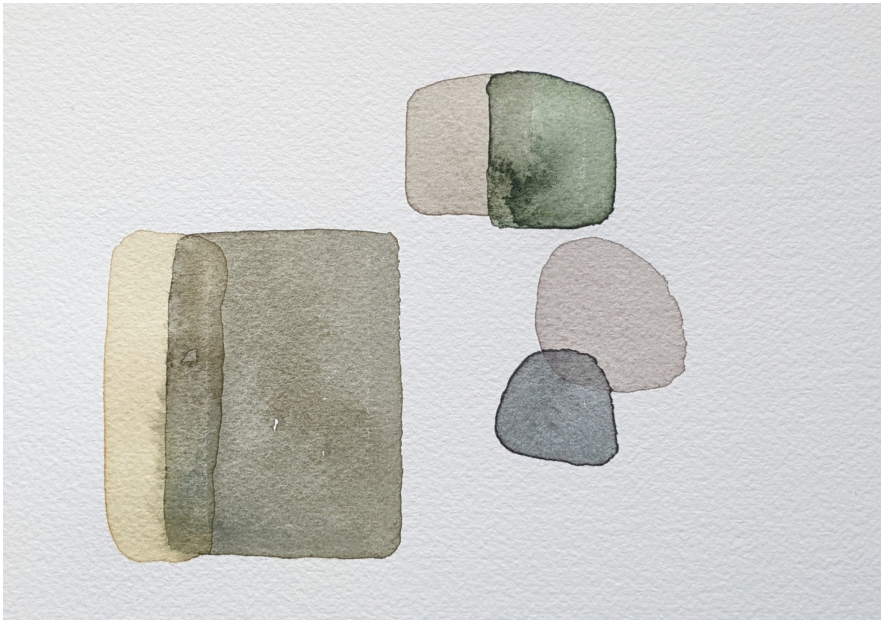

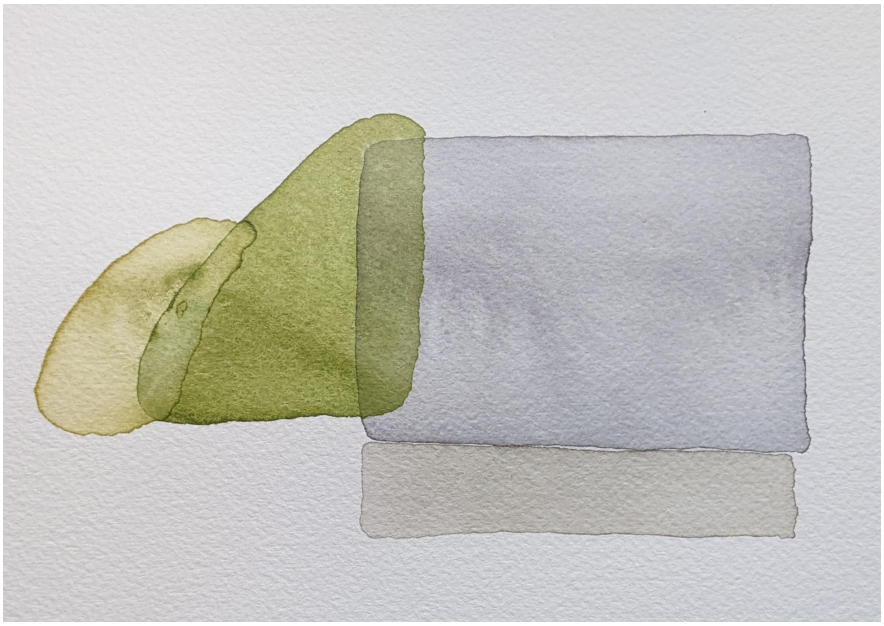

496

Vikhög 16 dec 2021
Platsmeditation: 30 - 45 min
Porträttfoto kl: 15.19

Det var fruktansvärt vackert när jag körde ut mot Vikhög idag. Ljuset var så starkt, vitt, ljusgult och gyllene. Det var annorlunda när jag kom fram, inte samma överväldigande känsla. Vinden och havet i ryggen, bunkern framför mig. Skuggorna på bunkern; de har liksom en annan form än själva formen på betongen. Månen var uppe.

Ljud: Vinden susade i öronen, ven kanske inte riktigt, men ett ihållande väsande. Vågorna, när de slog in. Fast de lät inte så våldsamma. Utan runda och glada.
Smak: Salt som fastnat och kristalliserats på bunkern med åren? Sand, grusigt mot tungan. Grönt, friskt ogräs, våtarv? Kall sten, flinta, nej, någon grå sten.
Doft: Ingen doft. Möjligen svag, svagt av herrtvål? Eller tvättmedel.

Stilleben

Jag tycker om det här momentet. Det är skönt att stanna den här korta stunden i meditationstillståndet. Jag är mycket koncentrerad när jag samlar material och arrangerar dagens stilleben.

Eftermeditation

Jag vill direkt jobba med kol och göra skuggor. Jag är intresserad av formen på skuggorna och formen på betongen. Min inre bild är stark och tydlig. Det är kul med kolet. Det känns rätt. Jag fortsätter med luftvolymer. Jag gör även ett färgschema i kombination med hur lavar har börjat växa, men det känns lite sökt. Och inte helt äkta av någon anledning, jag vet att jag låtsas.

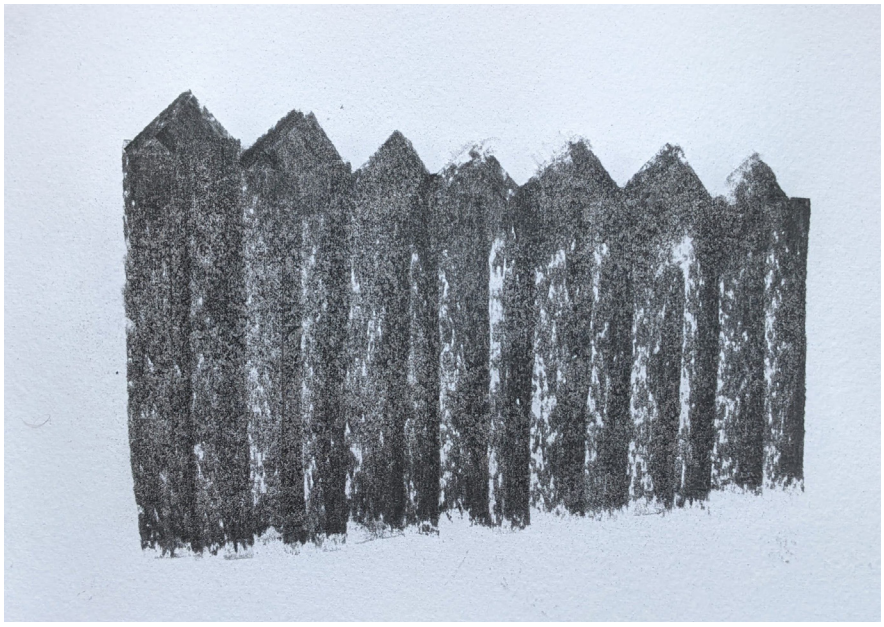

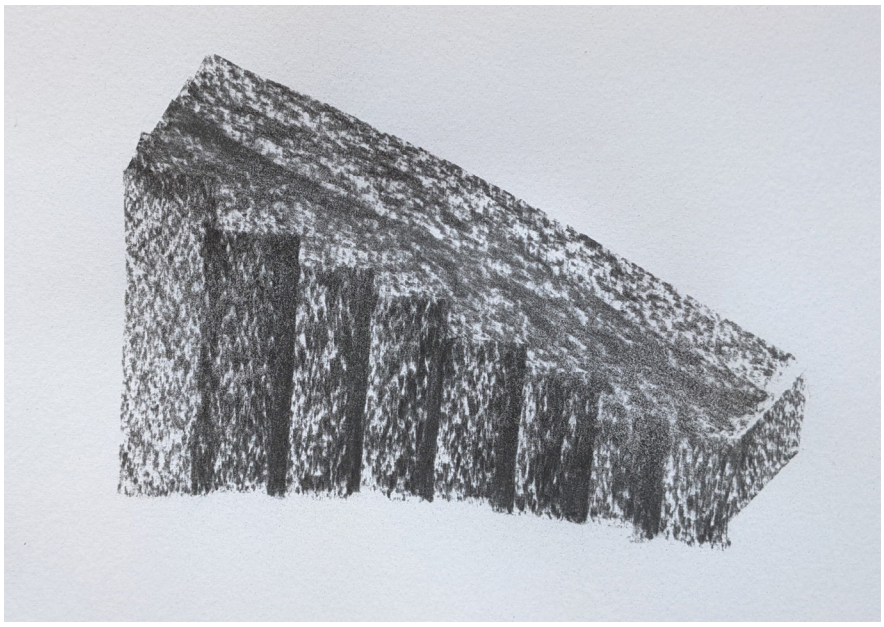

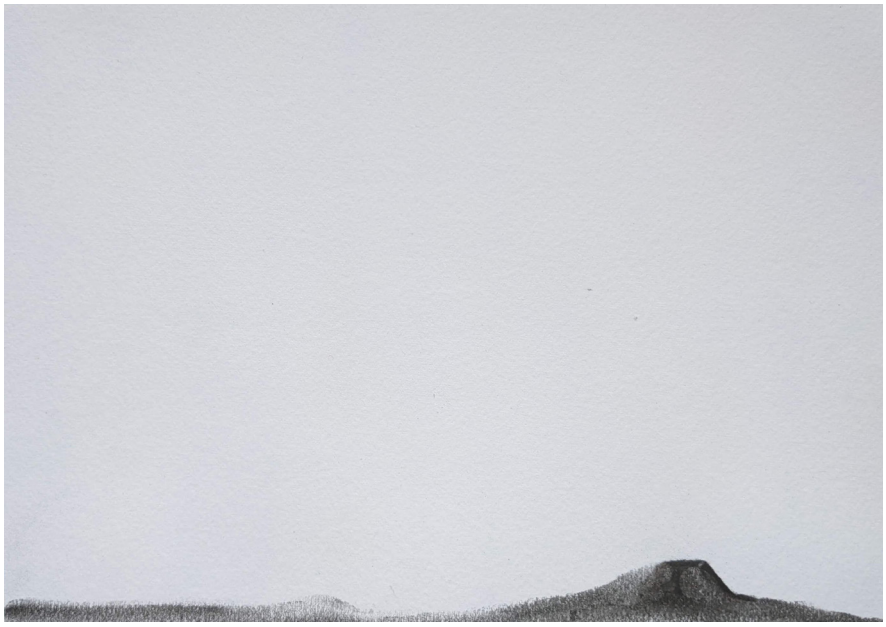

496

Vikhög 17 jan 2022
Platsmeditation: 30 - 45 min
Porträttfoto kl: 10.51

Det blåste något enormt, jag tänkte att jag ska prova att vara med vinden. Stod med ryggen mot bunkern, vänd mot havet och vindriktningen. Nordvästlig vind. Det var svårt idag, även om meditationen känns trygg. Ändå är jag orutinerad och osäker. Extremt kallt; mitt ansikte blev helt stelt. Stumt. Bunkern så uppenbar bakom mig; tung och oberörd på något sätt. Allt var i rörelse, det korta gräset darrade hit och dit, fåglar flög, vågorna slog gång på gång på gång. Inget stilleben, kunde inte stanna en sekund längre än nödvändigt.

Ljud: Vinden ven, väste, ylade. Vinden är både ett ljud och en kraft som puttar och knuffar mig. Vinden är ett ljud som känns. Vågorna dånade, ljudet kom ifrån alla håll.
Smak: Svaga smaker; kall sand, kall sten, tång. Vad smakar tång?
Doft: Ingen doft, en doftlös plats idag. Kanske, kanske något svagt sött.

Eftermeditation

Ingenting funkar idag. Jag vet inte vad jag vill visa, var är min inre bild? Hur fångar jag vinden? Den hade en sån obönhörlig riktning och fart. Ljudet av vind och vågor. Jag försöker med kol, det funkar sådär. Jag försöker med akvarell, tveksamt. Idag är allting svårt.

496

Vikhög 18 jan 2022
Platsmeditation: 30 - 45 min
Porträttfoto kl: 8.36

Viss förväntan i kroppen över att åka hit på morgonen. Står med bunkern vid sidan om mig, vänd mot solen, vill möta soluppgången. Här är väldigt naket. Här finns knappt någonting. Oroliga tankar, jag försöker möta platsen, men det är faktiskt svårt. Marken är vacker, platt på något vis med tunn vegetation ovanpå sanden. Olika arter av mossa och små örter och gräs. Olika färger. Här är fuktigt. Mjuka former.

Ljud: Vågskvalp, susande vind i öronen. Ett enormt ljud från ett flygplan. Många flygplan passerar här.
Smak: Blöt sten. Mossa, smakar knappt något alls.
Doft: Sand blandat med jord. Kryddigt, mustigt. Svag doft av tjära som kommer och sedan försvinner. Mossa

Stilleben

Jag plockar metodiskt ihop materialet. Det finns ingen alls tvekan i detta moment. Det är helt rent och sant.

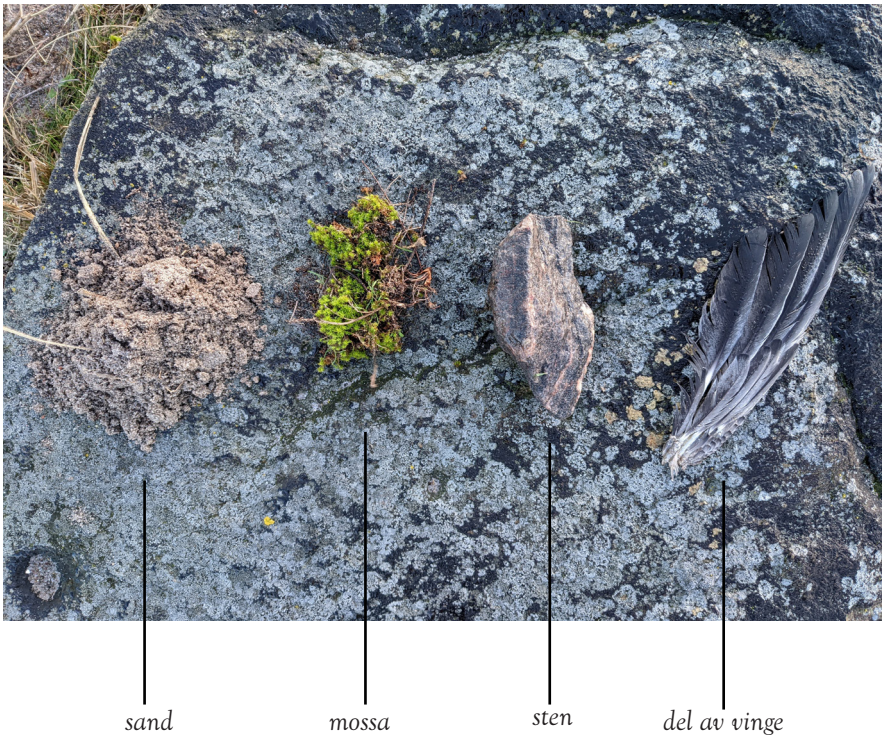

Eftermeditation

Jag vill göra en modell. Jag kan göra det jag får lust till! Jag gör en enkel skissmodell utav en tvättsvamp och ris som jag häller ut på en platta. Det finns inga bättre material tillgängliga, men jag känner att det funkar. Det är så vackert ljus och jag kan rotera modellen och fotografera från olika vinklar. Jag tycker att den känns helt sann. Äkta. Jag gör några färgscheman, mossans färg känns viktig.

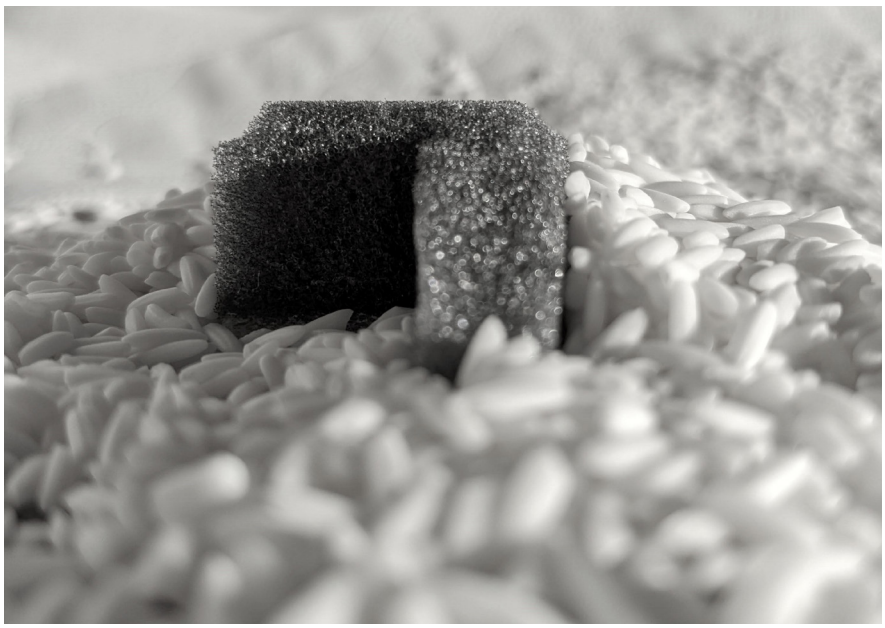

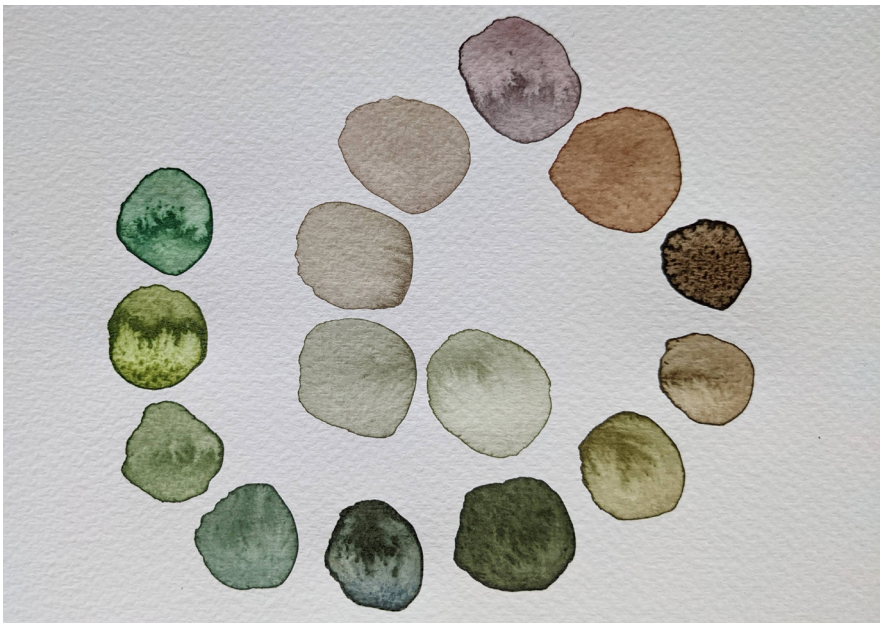

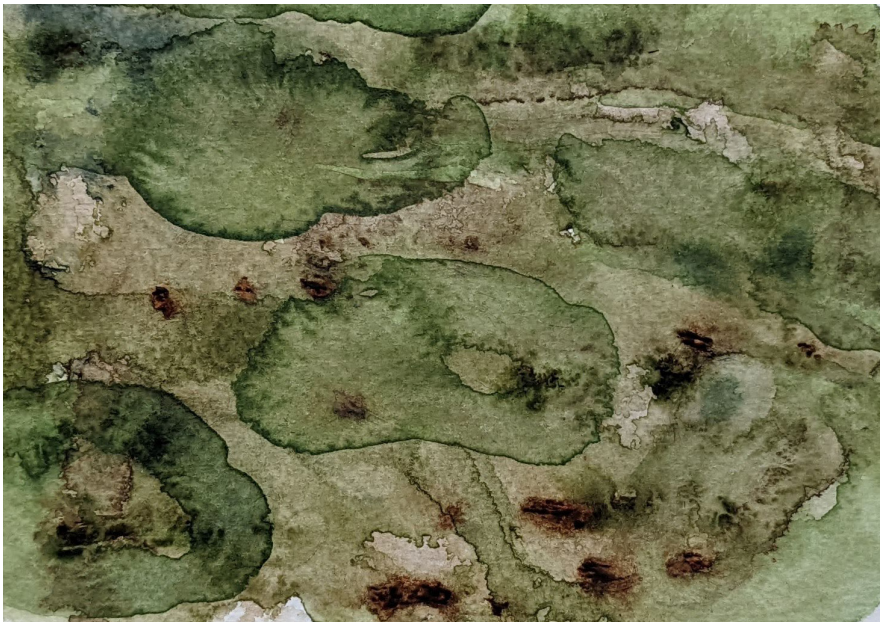

DEL 4. *Reflektioner*

Bunkrarna tillhör berättelsen om andra världskriget; de är hoplänkade med specifika händelseförlopp och beslut; krigshistoria. Bunkrarna anlades med syftet att försvara Sverige i krig. De är byggda på grund av ett reellt hot, från andra sidan havet. Det känns väldigt speciellt att jag har mediterat vid dessa bunkrar. En stillsam aktivitet som står i stark kontrast till det vittnesmål om krig som bunkrarna står för. Samtidigt känner jag att det är precis rätt aktivitet för rätt plats. Att stanna upp, närvara och lyssna. Jag har själv ingen erfarenhet eller kunskap om hur det känns att leva i ett land som står under hot. Jag växte upp i en tid då bunkrarna i Skånelinjen inte längre hade någon funktion, då de istället slutade att underhållas och lämnades åt förfall. I *Meditationsboken* kan jag se min egen oskuldsfullhet och samtidigt min okunskap. Jag inser hur snabbt vi glömmer. Parallellt som jag arbetar med den här uppsatsen inleds ett nytt kapitel i Europas krigshistoria. Att kunna försvara sig mot en angripande makt har blivit högst aktuellt.

Efterhand som jag har gjort fler inventeringar har jag rört mig bort ifrån platsens historia. Istället har konkreta ting tagit plats. Väder, vind, ljus, material, färg, form. Jag har mött bunkrarna som de har varit just den dagen, just den tidpunkten, i just det vädret. Jag har deltagit i platsernas rådande förutsättningar och kanske är det därför resultatet i *Meditationsboken* framstår som historielöst? Tidlöst är det däremot inte, då mina eftermeditationer berättar om tid som passerat. Åldrandet i material, succession och erosion. Naturens processer som går att få syn på när de har pågått under en längre tid. Sand som förflyttar sig eller gräs som växer upp och över. Det är de faktiska förhållandena i stunden som har visat sig för mig. Förhållandet mellan materia och luft. Proportioner. Min kropps förhållande till förutsättningarna på dessa platser. Hur jag närmar mig bunkern. Hur stor eller liten den är, i jämförelse med min kropp. Bunkern har upplevts som en fast punkt i ett föränderligt landskap. Bunkern har en densitet, den är en tung volym, förankrad i marken. Som ett altare nästan, en plats som jag har dragits till och kunnat vara på. Bunker har varit målpunkten och tryggheten. Utan bunkrarna hade dessa platser upplevts på ett helt annat sätt; flyktiga och svårare att fånga tror jag. Bunkern, med sin tyngd, har kontrasterat mot blåsten och den föränderliga vattenlinjen.

Platsmeditationen har gjort mig uppmärksam på vad mina sinnen kan uppfatta. På ljud som är nära och fysiskt knutna till platsen, som kor som råmar eller vågor som rullar in. Ljuden har även kommit långt bortifrån, från flygplan eller motorvägen. Dessa ljud är också en del av platsen. Ju fler gånger jag har besökt bunkrarna desto mer får jag veta om ljuden. Det är ljud som fanns här innan människan gjorde sitt avtryck. Jag har insett att dofter och smaker är subtila. Det krävs ett riktat fokus för att medvetet registrera dem. Doft och smak berättar om det som finns här. Det är finstämd information som har kommit till mig.

Att arrangera stilleben har gett mig en stark känsla av att göra något inifrån platsen. Själva handlingen i sig satte mig i fysisk kontakt med de tidsdjup som platsen rymmer. Precis som bunkrarna har materialen på platsen en historia. Materialen har berättat för mig om olika tidslager. Sanden, stenarna, frigoliten och fjädrarna har tillkommit genom olika långa processer och av olika anledningar. Flintasten har bildats under så långsamma och utdragna tidsrymder att en människa inte kan förstå det. Döda växtdelar vittnar om ett begripligt tidsspann, om växtsäsongen och om året som har passerat; årstider. Förkolnat trä och fogskum berättar om mänsklig aktivitet och påverkan. Fjädrar och kobajs, ett tecken på att andra levande varelser än människor har varit här. Genom att göra dessa stilleben har jag förstått något om den helhet som materialens specifika sammansättning utgör. Ju fler gånger jag har gjort ett stilleben desto finare blir nyanserna. Upprepandet av att göra stilleben har börjat att bilda en väv av nyanser. Små skiftningar som har trätt fram. Förfining.

Eftermeditationen har handlat om att återkalla min upplevelse av platsen och att bearbeta mina intryck. På samma sätt som att jag inte har letat efter något förutbestämt i platsmeditationen har jag inte heller på förhand bestämt vad som ska ske i eftermeditationen. *Meditationsboken* visar, i visuell form, min förädling av platsen, så som jag har funnit den förkroppsligad inom mig. I själva utförandet att rita med kol eller att måla med akvarell har erfarenheten av platsen kopplats ihop med min representation av den. I eftermeditationen har jag rört mig mellan platsen och skissen, jag har silat upplevelsen i min kropp, genom handen, ut på pappret. Efterhand som jag har arbetat med till exempel kolskisserna har den valda tekniken och platsen förenats. Min teknik av att använda kolet har utvecklats tillsammans med det jag vill visa om platsen. Eller tvärtom. Jag har tydligt kunnat känna vad som har framstått som en sann bild av bunkrarna och vad som inte har gjort det. Jag har också upplevt att eftermedtiationen har gjort mig fri att undersöka vad jag vill, då jag kan röra mig hur jag vill i min inre bild. I *Meditationsboken* ser jag rörelse, vilket är intressant eftersom jag under plastmeditationen har varit väldigt stilla. Registreringar kring platsens rörelser sitter i min kropp.

När jag har frammanat intrycken från platsmeditationen förstår jag vad jag har förstått. Jag har fått syn på vad jag har fått veta. Och vad jag inte har fått veta. Eftermeditationen har både varit ett sätt att sortera informationen om platsen och att samla ihop den. Jag har lyssnat mer och mer till platsen och mindre och mindre till mig själv. Jag undrar vad som skulle hända om jag fortsatte. Genom att delta i platsen via platsmeditationen och genom att bearbeta intrycken i eftermeditationen har jag fått syn på platsens egenskaper. Glappet mellan mig och platsen har fyllts, men samtidigt har ett annat glapp öppnats. Jag har blivit påmind om mina egna tillkortakommanden. Vad jag helt enkelt inte kan förstå. Det verkar som att jag, genom att öppna upp för platsen, också har fått se mig själv.

LITTERATURSTUDIE

I följande del av arbetet redovisas min litteraturstudie. Litteraturstudien har pågått parallellt med min inventering av bunkrarna och ämnar att ge ingångar till begreppet förkroppsligad kunskap samt lyfta fram lärandeprocesser som rör sig utanför den traditionella kunskapssynen.

Kunskap och kropp

När sambandet mellan kunskap och kropp undersöks verkar det vara oundvikligt att stöta på filosofen Descartes (1596-1650). Enligt Bornemark (2018) lever vi idag i en tid som fortfarande är starkt präglad av Descartes dualism. Med sin grundtes "jag tänker alltså finns jag" reducerar Descartes, enligt Bornemark, jaget till ett tänkande ting och allt annat till utsträckt materia. Människan är enligt Descartes uppdelad i en själ och en kropp; en dualism som inskränker den mänskliga kroppen till att bli en maskin och själen till det som står för jaget och tänkandet. Världen, naturen och den egna kroppen fungerar enligt detta synsätt likt en klocka som mekaniskt reagerar på yttre orsaker. Vidare menar Bornemark att dualismen separerar människan ifrån naturen, och jaget ifrån den egna kroppen. Själens uppgift blir således att få kunskap om - och därmed kontroll över - den materiella världen via tänkande. Bornemark beskriver Descartes tankar som rationalistiska: "*vi får kunskap om världen genom tänkandet snarare än genom våra sinnen*" (Bornemark, 2018:24).

Utifrån denna cartesianska dualism (Bornemark, 2018) har vi ärvt idén att vi kan separera själen och tanken ifrån den materiella världen, alltså att vi kan observera världen och vår egen kropp utifrån, som ett objekt. I separeringen av tanke och kropp har det vuxit fram en föreställning om att det finns en slags neutral kunskap (Bornemark, 2018). En sådan neutral kunskap, inhämtad av observationer utifrån, är ansedd att vara objektiv och inte färgad av eller knuten till en person eller ett subjekt. Denna kunskapssyn är starkt kopplad till forskning inom medicinen, en forskning som är evidensbaserad (Bornemark, 2018). Bornmark menar att evidensbaserad kunskap har en hög status i vårt samhälle, då den anses stå för en neutral och objektiv kunskap; alltså "sanningen". Subjektiva erfarenheter reduceras därmed till personliga åsikter och känslor och ses inte som en källa till kunskap. På grund av denna inställning till subjektiva erfarenheter menar Bornemark att det i vår samtid uppstår ett glapp mellan det som tänks och det som levs. Vidare menar Bornemark att det

dock inte går att enbart tänka fram ny kunskap utan pekar på saker som görande och kroppsligt erfarande som viktiga komponenter vad gäller att tillförskansa sig kunskap om världen.

Till skillnad från den cartesianska uppdelningen av människan i en själ och en kropp föreslår Merleau-Ponty (1948/2008) att människan är en själ med en kropp. Människan, menar Merleau-Ponty, är en varelse som kan få tillgång till världen utanför sig själv genom sin kropp och dess sinnen, eftersom människan i sig självt är omsluten av sin kropp. Enligt Bornemark (2018) ser Merleau-Ponty själva kroppen som det vetande subjektet. Att vi genom vår kropp får erfarenheter och sinnliga upplevelser och därmed kunskap om världen.

> It will be necessary to similarly awaken the experience of the world such as it appears to us insofar as we are in the world through our bodies, and insofar as we perceive the world with our bodies. But by reestablishing contact with the body and with the world in this way, we will also rediscover ourselves, since, if one perceives with his body, then the body is a natural myself and, as it were, the body is the subject of perception.
>
> (Merleau-Ponty, 1945/2012:264)

Subjektet blir, enligt Merleau-Pontys sätt att resonera, synliggjort som det som erfar och inte som det som observeras. Ett erfarande subjekt, som får kunskap om världen inifrån, kan kanske vara värdefullt att lyfta fram i lärandeprocesser som undersöker sådant som inte låter sig mätas inom ramen för evidensbaserad kunskapsproduktion. Antropologen Tim Ingold (2013) talar om deltagande observation, vilket han menar är ett sätt att förstå världen "inifrån" till skillnad från att observera världen "utifrån". Ingold förflyttar därmed diskussionen från att handla om huruvida kunskap är objektiv eller subjektiv. Istället vill Ingold lyfta fram betydelsen av kunskap som är inhämtad tillsammans *med* det som observeras till skillnad från kunskap *om* det som observeras. Subjektet blir därmed viktig såtillvida att det är subjektet som erfar och lär sig med det som observeras, i en deltagande observation.

Shogo Tanaka, professor i psykologi och filosofi på Tokai University i Japan, vill öppna upp och diskutera ett mer kroppsligt förhållande till kunskap. Tanaka (2013) utgår i mångt och mycket ifrån Merleau-Ponty och kallar den kunskap vi besitter och tillförskansar oss via kroppen för *levd kunskap*. Levd, förkroppsligad kunskap skiljer sig därmed från den traditionellt vetenskapliga synen på kunskap, som är objektiv och endast går att nå via tankeverksamhet (Tanaka, 2013). Likt Merleau-Ponty (1945/2012) anser Tanaka att kroppen bör ses som ett vetande subjekt och att förkroppsligad kunskap går att finna i de situationer där kroppen responderar på sin omgivning. Kroppen responderar innan vi kan formulera en medveten tanke om vad som händer, genom det Tanaka kallar "prereflective correspondence". Med detta menar Tanaka att kroppen utan medvetna tankar responderar utifrån den kunskap som finns förkroppsligad. En kunskap som finns i kroppen oberoende av tankeverksamhet.

Förkroppsligad kunskap kan beskrivas som allt det vi gör i vårt vardagliga liv när vi helt enkelt lever i världen, till exempel när vi via grundläggande kroppsliga rörelser går, springer eller öppnar en dörr (Tanaka, 2013). Detta ska dock, påpekar Tanaka, inte förväxlas med reflexer, utan menar att dessa grundläggande rörelser utförs av en anledning; en intention. Förkroppsligad kunskap, menar Tanaka (2013), omfattar även spatiala förmågor som att veta vad som är upp och ner, fram och bak, att orientera sig eller att anpassa kroppsrörelser till omgivningen, samt förmågan att till exempel kommunicera med ögonen, visa känslor via mimik eller att hålla lämpligt avstånd till andra människor. Att använda verktyg som att äta med kniv och gaffel eller att spela piano kan också, enligt Tanaka ses som förkroppsligad kunskap och att övandet och upprepandet av dessa förmågor fördjupar kunskapen.

Ingold (2019) lyfter fram ett annat perspektiv och menar att förkroppsligad kunskap inte bör ses som sedimenterad i kroppen, utan snarare att den genereras via en uppmärksam och kinestetisk korrespondens med verktyg, material och omgivning. Det arbete med händerna som till exempel en professionell hantverkare eller en pianist för den delen utför är baserat på tidigare erfarenheter, men är samtidigt som det utförs reflekterande och problemlösande. Tänkandet är inte tyst utan högljutt och tar plats både i och utanför kroppen (Ingold, 2019). Det Ingold vill lyfta fram är att förkroppsligad kunskap i viss mån betyder att "tänka med kroppen" och att detta tänkande inte är tyst.

Michael Polanyi föreslår i *Den tysta dimensionen* (1966/2013) att vår kropp besitter en "tyst kunskap". Med detta syftar Polanyi inte på om kroppens kunskap kan höras eller ej, utan snarare att vi kanske inte har ord för att beskriva den: "[...] *vi kan veta mer än vi kan säga*" (Polanyi, 1966/2013:27). För Polanyis del är det en fråga om att synliggöra att vår kropp kan och gör en mängd saker som vi både är medvetna och omedvetna om. Framförallt att synliggöra den kunskap som vi inte är medvetna om att vi har, men kanske märker resultatet utav. Ett exempel är att de flesta av oss kan identifiera en person vi känner i en folkmassa, men vi kan inte med ord beskriva hur vi gick till väga. Polanyi menar vidare att det finns en kroppslig grund för allt tänkande och pekar på vår perception som ett exempel på tyst kunskap (1966/2013).

Roland Gustavsson (2009) använder begreppet förkroppsligad kunskap på så vis att kroppen anses vara verktyget som vi reflekterar och tänker med. Upplevelser med den egna kroppen, utomhus, är enligt Gustavsson en av de mest givande källorna till kunskap. Genom sin metod att upprepade gånger rita av samma trädbestånd i form av profildiagram menar Gustavssons att förmågan att se och förstå vegetationsdynamik på så vis blir förkroppsligad: "*outdoor-driven, slow learning process is one of the most efficient and rewarding tools for learning in this context, as it leads from a superficial view of facts to deep skills of understanding*" (Gustavsson, 2009:42). Gustavsson menar att för att få kunskap om till exempel landskapet så måste det upplevas. Det kanske går att påstå att Gustavsson ifrågasätter det cartesianska uppdelandet av kropp och själ när han kritiserar hur landskapsarkitektstudenter lär sig om landskapet inomhus. Gustavsson menar att det då blir en abstrakt och konceptualiserad bild av landskapet, delvis skild från verkligheten. Fiona Harrisson (2022) använder begreppet förkroppsligad kunskap som i att förstå något som inte enbart är upplevt med ögonen. Genom att spendera mycket tid på en plats och uppleva den, att vara med platsen istället för att enbart titta på den, blir kunskapen enligt Harrisson förkroppsligad.

Vidga horisonten

Via Bornemark (2018) ges en inblick i filosofen Nicholas Cusanus (1401-1464) tankar om kunskap och det han kallar för "icke-vetande". Bornemark menar att Cusanus begrepp om icke-vetande skulle kunna vara användbart i vår samtid för att visa betydelsen av kunskap som inte är mätbar och hur vi kan få tillgång till denna kunskap. Samtidigt menar Bornemark att vi idag inte förstår ett begrepp som icke-vetande då detta troligen skulle tolkas som något vi ännu inte vet. Icke-vetande är idag, enligt Bornemark, synonymt med något negativt, en brist i kompetens eller en kunskapslucka som vi borde rätta till.

Enligt Bornemark menar Cusanus däremot att icke-vetandet är det ramverk som definierar mänskligt liv genom att fungera som "*horisonter som sträcker sig bortom det vi känner till och [...] är möjligheten till något nytt*" (Bornemark, 2018:34). Icke-vetandet är alltså för oss en kunskapens gräns. Allt det vi känner till och förstår finns mellan horisonten till "det största" och horisonten till "det minsta". Det största är, enligt Cusanus, det gudomliga eller det oändliga och det minsta är både materiens minsta beståndsdel, men också det som inte kan beskrivas i generella termer, såsom en enskild individ eller varje unik situation. Mellan horisonterna till det största och till det minsta finns alltså kunskap tillgänglig för oss. Genom att acceptera att det finns ett icke-vetande kan vi ständigt försöka möta detta icke-vetande, vid horisonten, och därmed finna nya sätt att förstå världen och oss själva på.

För en landskapsarkitekt är förståelse av landskap viktig, samt att ständigt försöka förstå landskapet på nya sätt; att ställa frågor ifrån nya infallsvinklar, igen och igen. Men att förstå hela landskapet, alla aspekter av det är samtidigt en omöjlighet, därför skulle Cusanus begrepp om icke-vetande kunna vara passande som ett förhållningssätt. Att söka och finna kunskap som ger förståelse för landskapet tangerar detta icke-vetande. Landskapet skulle med Cusanus begrepp kunna beskrivas som det som ryms mellan horisonterna av det största och det minsta. En landskapsarkitekt måste hela tiden förhålla sig till relationen mellan den mest övergripande skalan och den mest inzoomade och platsspecifika. I *Distance & Engagement* (2010) bjuder Foxley och Vogt in läsaren till att följa arbetsprocessen till ett urval av sina landskapsarkitekturprojekt. Bokens titel anspelar på det förhållningssätt de har till sitt arbete och sin arbetsprocess; att både förhålla sig distanserad och analytisk till de egna projekten (och processen) och samtidigt vara personligt engagerade och på plats i landskapet. Med Cusanus begrepp, så som Bornemark (2018) beskriver dem, skulle *Distance & Engagement* kunna beskrivas som en arbetsprocess i rörelse mellan horisonterna till det största och det minsta, då Foxley och Vogt hela tiden strävar efter att få ny kunskap om landskapet genom ett möte med icke-vetandet. På avstånd och på plats. I

beskrivningen av sin arbetsprocess visar Foxley och Vogt (2010) att en färdig design ofta startat i ett genuint personligt intresse och i en nyfikenhet kring något. Det kan exempelvis vara en lust att lära sig mer om vissa geologiska fenomen, vilket får dem att göra exkursioner ut i det engelska landskapet. De är å ena sidan drivna av ett generellt intresse (*Distance*) av att lära sig mer, men är samtidigt öppna för oplanerade upptäckter (*Engagement*):

> The moment in an excursion when the roaming gae guided by a general interest focuses on observing a specific subject is not arbitrary [...] the knowledge and images in our minds are the snares that cause us to stumble over certain aspects of the landscape at certain moments. Only a personal and specific background first makes these aspects evident and allows us to recognise their interconnection and relevance within a particular framework.
>
> (Foxley & Vogt, 2010:12)

Foxley och Vogt understryker vikten av att vara på plats, i landskapet, att undersöka något de på förhand bestämt och att detta undersökande bygger på ett personligt engagemang. Deras respektive erfarenheter, tidigare kunskap, utbildning, bakgrund, allt detta menar de, spelar in i förståelsen för landskapet, att fördjupa kunskapen om det och att ta kunskapen vidare in i gestaltning av landskap. De tar sig själva och sina subjektiva erfarenheter på allvar och använder dem medvetet i sin arbetsprocess. Foxley och Vogt menar att de fokuserar på den direkta upplevelsen av fenomen i landskapet och just att upptäcka och undersöka dessa fenomen är målet för deras exkursioner (2010:10). Det tycks som att Foxley och Vogt i sin process rör sig mellan det de inser att de behöver få veta mer om och det som plötsligt dyker upp framför dem. De rör sig mellan horisonterna av icke-vetande, mellan det största och det minsta. På detta sätt får de ny kunskap som de kan bearbeta vidare med i sin gestaltningsprocess.

DISKUSSION

I den här delen av arbetet diskuterar jag resultatet av min undersökning i förhållande till den valda litteraturen och de olika aspekter kring kunskapssyn och förkroppsligad kunskap som har lyfts fram i studien. Med hjälp av litteraturen, erfarenheterna från platsmeditationen, samt de olika momenten i min grammatik försöker jag närma mig svar på studiens frågor.

Kroppen som verktyg

- att göra och att delta

Att tillförskansa sig förkroppsligad kunskap verkar vara tätt förbundet med *att öva* och *att göra* (Gustavsson, 2009; Ingold 2019; Tanaka, 2011 & 2013). Kunskapen som genereras är direkt knuten till den egna kroppen, då det är de levda erfarenheterna som är dess källa (Tanaka, 2013). Jag kan inte läsa mig till den här sortens kunskap eller få den berättad för mig, jag måste erfara den med min kropp och dess sinnen. Förkroppsligad kunskap kan dock vara svår att få syn på eftersom den kan vara "tyst" och dold, även för mig själv (Polanyi, 1966/2013). Min kropp har alltså färdigheter som jag inte är medveten om. Å andra sidan kan den förkroppsligade kunskapen också vara högljudd och påtaglig, eftersom jag både kan se och höra när min kunskap efterhand fördjupas (Ingold, 2019).

Genom att fysiskt delta i platser under återupprepade tillfällen eller under lång tid anses kunskap om landskapet kunna bli förkroppsligad (Gustavsson, 2009; Harrisson, 2022; Macken & Harrisson, 2020; Marler, 2021; Wylie, 2005). I platsmeditationen har jag identifierat tre egenskaper som jag anser kopplar ihop kropp och landskap; *att spendera tid*, *att vara närvarande* och *att använda kroppens sinnen*. När jag, via platsmeditationen, har inventerat bunkerplatserna har jag övat på att vara "här och nu". Emellanåt har jag haft svårt att koncentrera mig; jag har insett att det krävs mycket övning för att nå rätt fokus. Allteftersom, som jag har gjort fler platsmeditationer, har jag övat upp min förmåga att vara närvarande i stunden. Jag har då kunnat skjuta min självmedvetenhet och mina minnen och associationer åt sidan. Platsmeditationen har även inneburit att jag har lagt undan "analysglasögonen" och den känsla av trygghet som vedertagna metoder och förhållningssätt kan innebära. Jag har istället gjort mig själv sårbar och blottad, eftersom jag inte har varit säker på vad det är jag har letat efter. Detta har skapat utrymme för nyanser att växa

fram. Både Ingold (2013) och Harrisson (2022) pratar om att delta *inifrån* det som observeras, samt att delta utan att ha något mål med observationen. Den sortens observation handlar om att den som observerar är fysiskt delaktig, på plats med sin kropp. Den kroppsliga, sinnliga upplevelsen som jag har fått av att delta i bunkerplatserna på Vikhög har jag inte kunnat läsa mig till eller tillägna mig inomhus. Genom att vara närvarande; genom att delta via platsmeditationen, har jag lärt mig *med* platserna, till skillnad från att lära mig *om* dem (Ingold, 2013). Jag har lärt mig om bunkerplatserna inifrån, inte utifrån på distans.

Platsmeditationen har gjort mig öppen för landskapet, utan förväntningar på att hitta något specifikt. När min kropps sinnen har fått vara mottagare, har jag vänt en annan sorts uppmärksamhet mot landskapet. En lyhörd, varsam och deltagande uppmärksamhet som har satt mig i kontakt med platsen så som den är, här och nu. I dessa stunder har det inte funnits någon historia och inte heller någon framtid, eftersom de perspektiven innebär en observerande blick utifrån. Platsmeditationen handlar inte om yttre perspektiv, utan om att delta i de rådande förutsättningarn, inifrån, med min kropp och dess sinnen som receptorer. Genom att bli en del av landskapet förhåller jag mig annorlunda till det. Den förkroppsligade kunskapen om bunkerplatserna berättar om min kropps förhållande till dessa platser; proportioner, fysiska förhållanden, avstånd. Kunskapen handlar om hur det har känts att vara där; om vilka dofter jag har uppfattat, om vindens oerhörda kraft eller om platsens specifika ljud. Kroppsliga förnimmelser, som att få ont eller att frysa, kan samtidigt upplevas som distraherande. Min kropp och mina sinnen kan tränga sig emellan mig och landskapet på ett väldigt irriterande vis. Å andra sidan innebär smärtan av att frysa att jag och platsen står i kontakt, som jämlikar, under samma fysiska förhållanden.

> In the midst of things, in the thick of earths and bodies, the self is pressed up against the landscape, at one and the same time part of it, emergent from it and distinct from it, like a blister on a toe.
>
> (Wylie, 2005:240)

Jag funderar på om jag, genom att vara närvarande vid bunkerplatserna, har närmat mig det Cusanus benämner som icke-vetande (Bornemark, 2018). Enligt Bornemark menar Cusanus att icke-vetandet är gränserna, eller horisonterna, för människans kunskap. Verkligheten är en helhet, som vi människor inte kan greppa. Vi kan endast förstå verkligheten utifrån hur vi kategoriserar denna helhet. Vi kan dessutom endast kategorisera det vi har begrepp och språk för. Samtidigt menar Cusanus att verkligheten samt våra sinnen "*alltid överflödar vår begreppslighet*" (Bornemark, 2018:36). Vi skapar våra begrepp och kategorier om världen utifrån våra sinneserfarenheter. Beroende på hur vi väljer att organisera dessa erfarenheter kan olika mönster träda fram.

Eftersom platsmeditation inte är en konventionell metod inom landskapsarkitekturen, utan har rötter i en annan kunskapstradition än den västerländska, har jag därmed bortsett från kända kategorier och begrepp. Även om landskapsarkitekturen är påverkad av den diskurs det idag finns kring kunskapsproduktion (Bornemark, 2018) är den samtidigt ett tvärvetenskapligt fält som kan berikas och utvecklas med hjälp av mindre vedertagna metoder. Jag anser, utifrån min undersökning och den litteratur jag har läst, att det finns ett värde i att förhålla sig lite mindre tvärsäkert till landskapet (och världen). Den objektiva blicken kan berikas av den subjektiva. Den säkra inställningen kan berikas av den osäkra. Dessutom finns det distanserade synsättet - objektivt, utifrån- alltid kvar att ta till, då hela vår kunskapstradition (här i västvärlden) bygger på den.

Då platsmeditationen sätter det erfarande subjektet, alltså mig själv, i fokus och samtidigt skjuter självmedvetenhet och förutfattade meningar åt sidan kan platsen och det erfarande subjektet mötas på ett nytt sätt. Kanske kan platsmeditationen bidra till att få nya kategorier och begrepp att ta form och därmed nya mönster att framträda?! Enligt Cusanus är sinnligheten och det den kan uppfatta föränderligt eftersom den levande världen är i ständig rörelse. Att ständigt närma sig icke-vetandet och att försöka hitta nya begrepp och kategorier är därför viktigt, då vi annars tenderar att stanna i stela former som inte bejakar livets rörlighet (Bornemark, 2018). När världen förändras behöver vi, som landskapsarkitekter, vara närvarande nog att fånga upp och möta förändringen inifrån där den sker. Inifrån världen. Genom att delta i landskapet kan vi förstå hur var och en av oss, som subjekt, ingår i en större helhet. Denna insikt är svår att tillägna sig på distans. I min undersökning har mitt subjektiva erfarande av bunkerplatserna satts i centrum. Samtidigt måste jag komma ihåg att andra levande varelsers erfarenheter är lika sanna för dem som mina erfarenheter är för mig. Genom att dela varandras erfarenheter och se likheterna och skillnaderna, kan vi kanske närma oss något slags "kollektiv subjektivitet", där vår världsbild kan berikas av varandras perspektiv. För en landskapsarkitekt, (ett erfarande subjekt som skapar livsmiljöer åt andra erfarande subjekt) kan ett sådant förhållningssätt vara av värde.

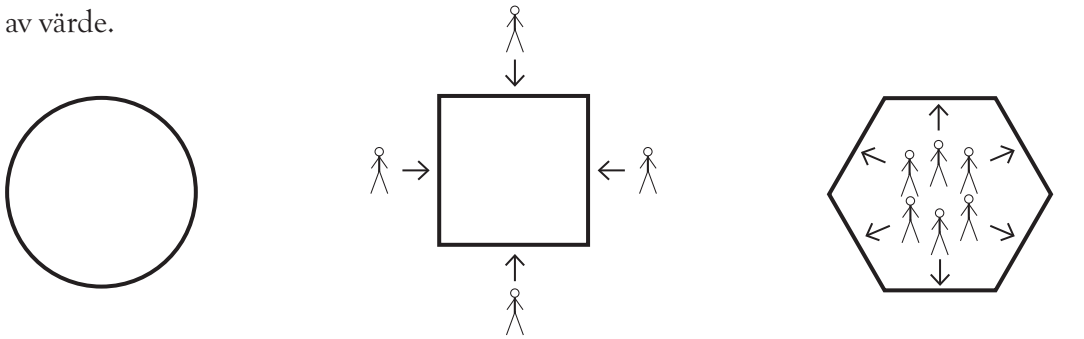

VÄRLDEN
- En helhet.

VÅR VÄRLDSBILD
- Såsom vi ser den utifrån, på distans, baserat på våra kända kategorier och begrepp.

VÅR VÄRLDSBILD
- Som kan omformas när vi möter icke-vetandet. Baserat på subjektiva erfarenheter inifrån, i mötet med horisonten till "det minsta", kan nya begrepp och kategorier skapas. Kollektiv subjektivitet!

Fig. 8 *Genom att möta icke-vetandet kan nya begrepp och kategorier framträda. Platsmeditation kan kanske bidra till att nyansera och skapa nya kategporier och begrep?*

Bearbetning & kommunikation
- att förmedla levda erfarenheter

Under arbetets gång har jag haft en väldigt stark känsla av att "ha hela platsen inom mig, som en helhet". Men vad betyder det? Och hur kan den här erfarenheten förmedlas vidare? Resultatet i *Meditationsboken* är mitt försök, eller snarare mitt förslag på hur den här typen av förkroppsligade erfarenheter av landskapet både kan bearbetas och kommuniceras. Som struktur för min undersökning har jag använt mig av en utarbetad grammatik. Momenten i grammatiken har haft olika syften samt olika funktion i undersökningen:

PORTRÄTTFOTO

Porträttfotografiet har framförallt haft sin funktion som ett avslutande moment för min platsmeditation. Jag ville kunna sätta punkt för platsmeditationen på ett tydligt sätt och porträttfotot har fungerat som den slutpunkten. Min "regel" var att jag endast fick ta ett fotografi vid varje tillfälle och att jag skulle iklä mig rollen av en fotograf som skulle ta bunkerns porträtt. Detta "rollspel" manade fram en laddning kring ögonblicket, vilket jag tycker har fungerat mycket väl.

När jag satte samman *Meditationsboken* kunde jag se att fotografierna även kompletterade mina skisser och bilder. Eftersom fotografiet är föreställande så bidrar det med något konkret till mina andra, mer abstrakta bilder i *Meditationsboken*. Fotografierna och de övriga bilderna kan läsas tillsammans och berika varandra. Däremot framstår fotografierna som något lösryckta och tagna ur sitt sammanhang. De saknar kontext då de inte visar särskilt mycket av det kringliggande landskapet, vilket ger dem en klaustrofobisk känsla som inte alls korresponderar med min upplevelse av dessa platser. Skulle jag göra om undersökningen hade jag kanske tagit fler foton som även visar landskapet runtomkring. Å andra sidan vet jag inte om fotografi är det bästa sättet för att få eller förmedla förkroppsligad kunskap? Ett fotografi är ett ögonblicks verk och de övriga momenten i min grammatik har rört sig i ett långsammare tempo. Porträttfotografiets syfte som slutpunkt för platsmeditationen har fungerat väl, men som representation av platserna fungerar det mindre väl i det här utförandet.

STILLEBEN

Under mina *Återbesök* uppstod momentet att göra *Stilleben*, nästan som av sig självt. Egentligen hade jag andra planer för mina *Återbesök*. Jag ville addera ett moment av att skissa på plats då jag i litteraturen hittat intressanta exempel på hur skissande kunde användas för att förkroppsliga kunskapen om landskapet (Gustavsson, 2009; Macken & Harrisson, 2020). Det visade sig dock att skissandet inte alls fungerade för min undersökning. Problemet var att det uppstod en konflikt mellan skissandet och platsmeditationens egenskaper. Att skissa, insåg jag, krävde att jag skulle behöva använda synen aktivt samt fatta beslut.

Skissandet krävde ett "thinking eye" (Gustavsson, 2009) vilket blev en motsättning mot det förutsättningslösa förhållningssätt till landskapet som jag hade hittat i platsmeditationen. Genom att skissa skulle jag behöva gå utanför själva upplevelsen av att närvara på platsen med mina sinnen. Den levda erfarenheten skulle behöva definieras. Ingold (2013) menar att det är just i konverteringen av våra levda erfarenheter som det uppstår en problematik. Att delta och att göra är, som nämnts tidigare, att tillförskansa sig kunskap inifrån det som observeras. Att försöka koka ner de erfarenheterna till hanterbar "data" motsäger hela vitsen med den typen av undersökning, enligt Ingold (2013). Dels för att det kräver att vi tar ett steg bort och betraktar upplevelsen från distans och därmed gå miste om inifrånperspektivet. Dels för att det, enligt Ingold, är en konstruktion att tro att vi kan titta på världen utifrån. Konverteringen av "data" blir detsamma som att försöka dela upp vad vi upplevt ifrån vad vi vet (Ingold, 2013). För Ingold är dessa två saker oskiljaktiga.

Till skillnad från Ingold (2013) menar jag att det kan gå att kommunicera inifrån det som observeras. Jag anser att mina stilleben är ett sådant exempel. Det kanske inte går att se på dem som "data", men de är ett förslag på hur ett deltagande i platser kan representeras. Bornemark (2018) menar att en kreativ process kan likställas med en kunskapsprocess och innebär "*en växelverkan mellan sinnlighet och handling*" (Bornemark, 2018:252). Att göra stilleben var ett kreativt sätt att visa det som mina sinnen hade registrerat. Doft, ljud, smak, syn och känselintryck kunde kommuniceras via ett urval av material från platsen. Innehållet i de stilleben jag gjorde varierar inte särskilt mycket, det är små små skillnader. Detta berättar något om det ganska karga landskapet vid bunkern. Det berättar också att för varje återbesök fick jag tag i en ny konstellation av material, en ny sammansättning. Att göra stilleben på det här sättet kan fånga nyanser som beskriver en plats skiftningar och förändringar. Genom att uppmärksamma små skiftningar och nyanser kan vi på plats i det levande landskapet förstå att världen förändras. Stora förändringar börjar med små skiftningar. Det är viktigt att komma ihåg.

EFTERMEDITATION

I eftermeditationen har jag återkallat platsen, såsom den har landat i mig, just den dagen. Min kropp har på något sätt fungerat som en kassettbandspelare, där jag via platsmeditationen, har "spelat in" upplevelsen av bunkrarna. Min närvaro i min kropp har registrerat platsen och i eftermeditationen har jag lyssnat till vad som har "spelats in". Eftermeditationen har inneburit en process där jag har kunnat vandra mellan min inre bild av platsen och min representation av den. Det har skett en rörelse i mig, mellan platsen så som jag har funnit den förkroppsligad inom mig och så som jag avbildat den på pappret. Den här processen har varit aktiv, den har handlat om att göra (Ingold, 2013). Kanske är det genom "att göra" i eftermeditationen som kunskapen om bunkrarna har blivit tillgänglig för mig?

Hille von Seggern (Prominski & Seggern, 2019) menar att förståelse och kreativitet är samma sak. Landskapsarkitekter kan använda den kreativa processen, genom att

delta i den, som ett sätt för att generera ideer och för att få förståelse för det man arbetar med. Eftermeditationen har handlat om att jag bearbetar mina intryck i en, om man så vill, kreativ process för att få förståelse. I eftermeditationen har jag använt min kreativitet för att locka fram intrycken från platsmeditationen. Genom att testa olika tekniker har jag lyssnat inåt och arbetat vidare med det som jag intuitivt har känt kommunicerar platsen på "rätt" sätt.

> The process of understanding requires that we participate, that we become part of it, allowing our subjective faculties to come into play. As such, understanding requires qualities of the heart such as empathy, affection and curiosity. Knowledge arises through the moment of understanding in the present. Understanding is therefore the productive creation of knowledge. And in the moment of realisation – in the present – it is connected to the past. Understanding is also a form of dialogue, a way of finding a new language.
>
> (Prominski & Seggern, 2019:24-26)

Hur väl den kreativa processen i eftermeditationen har fungerat har varierat från gång till gång. När det har fungerat som bäst beror det på att jag har lyckats följa med i processen utan att på förväg ha bestämt dess riktning. Att mina bilder har "fungerat" har för mig varit synonymt med "sant". När jag har känt att den bild jag har ritat stämmer med min inre bild, då är den "sann", då fungerar den. Med hjälp av den valda teknikens specifika egenskaper (och begränsningar) har jag kunnat locka fram platsen och sätta "ord" på upplevelsen. Tillsammans med till exempel kol, har jag kunnat undersöka vissa fenomen på platsen. Tillsammans med akvarell har jag kunnat undersöka andra saker. När jag övat upp en viss förtrogenhet med tekniken har jag kunnat förmedla fler nyanser och aspekter.
När det å andra sidan inte har fungerat verkar det vara kopplat till när jag har försökt avbilda något specifikt och på förhand bestämt vad resultatet ska bli. Vid dessa tillfällen har processen istället kommit att handlat om att uppnå ett mål; att prestera istället för att undersöka. De analys- och inventeringsmetoder jag har lärt mig under utbildningen handlar till viss del om att uppnå förutbestämda mål. Att göra en bra analys av landskapet eller att hitta en intressant aspekt kräver en prestation som kan ställa sig ivägen för själva platsen, så som den här. Landskapet är mer än vad våra kategorier och begrepp kan fånga, i platsmeditation och eftermeditation erbjuds ett friare sätt undersöka och möta landskapet i en kreativ och sinnlig process.

När Ingold (2013) å sin sida menar att upplevelser inifrån är svåra att konvertera, menar Seggern (Prominski & Seggern, 2019) att det just är i transformationen av upplevelsen som förståelse kan uppstå. Seggern menar att i en kreativ process transformerar vi våra intryck och i ögonblick av klarhet kan vi få syn på saker, få idéer till något och bearbeta vad vi har varit med om. I förhållande till min undersökning kan jag se att det i eftermeditationen har skett en transformation av den förkroppsligade kunskapen; mina levda erfarenheter har blivit till bilder. När mina intryck transformeras i den kreativa processen i eftermeditationen kan förståelse för landskapet växa fram. I den här processen förändras även jag själv, mitt deltagandet fortsätter, utanför platsen. Genom att förändras kan jag se världen på nya sätt. Skiftningar, nyanser och små förändringar i landskapet, men även i mig själv. Det transformativa i landskapet speglar förändringar i mig. För att förstå måste vi låta oss förändras (Harrisson, 2022).

På detta sätt, i dialog med mig själv i eftermeditationen, har jag kunnat undersöka vad det är jag har fått veta om bunkerplatserna. Samtidigt har jag även fått syn på vad jag inte har förstått eller har kunskap om. Resultatet av mina eftermeditationer väcker en rad frågor. Hur långt är det mellan bunkrarna? Hur används de av allmänheten? Vilka arter växer på strandängarna? När börjar korna beta igen? Hur djupt nergrävd är betongkonstruktionen? Vad finns inuti bunkern? Osv osv. Frågorna öppnar således upp ett nytt glapp, vilket jag uppfattar som ett behov av att ställa mina subjektiva erfarenheter i förhållande till något större. Då min studie är gjord i avskildhet, ensam ute på Vikhögs fiskeläge, har det vuxit fram ett behov av att dela dessa erfarenheter med andra. Platsmeditation och eftermeditation är en möjlighet till att generera idéer och identifiera förändringar och nyanser i landskapet. Det producerade materialet i *Meditationsboken* skulle i en dialog med andra, till exempel brukare av bunkerplatserna på Vikhög, markägare eller anställda på Kävlinge kommun, kunna användas som underlag för diskussioner för hur delar av Skånelinjen kan utvecklas (eller inte). Som landskapsarkitekter måste vi kunna se sammanhang som är större än oss själva. Vi behöver både distansen och deltagandet för att få en hel bild (Foxley & Vogt, 2010). Vi behöver röra oss mellan kunskapens horisonter (Bornemark, 2018), både det minsta och det största, för att verkligen förstå.

Eftermeditationen är mitt förslag på hur förkroppsligad kunskap som är erhållen via en deltagande observation (som platsmeditation) kan kommuniceras och visualiseras. Jag har tagit avstamp i mina förkroppsligade erfarenheter från platsmeditationen och i ett kreativt undersökande försökt att förstå dessa erfarenheter. Eftermeditationen är ett sätt att arbeta inifrån och ut, med utgångspunkt i mig själv (det erfarande subjektet) och i den specifika platsen. Jag anser att detta inifrånperspektiv berikar och komplettera de inventerings- och analysmetoder jag har lärt mig på utbildningen, metoder som karaktäriseras mer av ett utifrån perspektiv. Att möta och delta i landskapet och platser via platsmeditation och eftermeditation är ett tillvägagångssätt som jag kommer att ta med mig in i mitt framtida yrkesliv.

Metoddiskussion

I min uppsats har jag använt mig av ett tvådelat tillvägagångssätt, som har löpt parallellt med vartannat under arbetets gång. Min metod har dels bestått i en utförande del, där jag har gjort en inventering med hjälp av platsmeditation ute i landskapet och dels en litteraturstudie där jag med hjälp av teori har kunnat undersöka olika aspekter av förkroppsligad kunskap. Jag har sett på min metod som två rum, vilka jag har kunnat röra mig emellan; ett teorirum och ett experimentrum. Erfarenheterna i experimentrummet har öppnat upp fönster av förståelse för begrepp som jag har fått syn på i teorirummet. Och tvärtom. Min ständiga rörelse mellan de två rummen har gett mig möjligheten att kritiskt kunna reflektera över vad jag har läst och vad jag har upplevt. Mitt urval av litteratur har byggt väggarna i teorirummet. Ett annat val av litteratur hade byggt ett annat sorts rum, med andra väggar och andra möjligheter för fönster att öppnas till experimentrummet. Då platsmeditationen har handlat om att öppna upp för landskapet och att inte aktivt leta efter något har litteraturen å andra sidan varit mer fokuserad. I litteraturen har jag medvetet sökt kopplingar till förkroppsligad kunskap. Litteraturen har således fungerat som något eller någon att hålla i handen.

Jonna Bornemarks bok *Det omätbaras renässans: en uppgörelse med pedanternas världsherravälde* (2018) har varit en sådan utsträckt hand som jag har hållit hårt i under resans gång. Utan Bornemarks bok hade mitt arbete sett helt annorlunda ut. Jag har använt Bornemarks bok som sekundärlitteratur för att få tillgång till filosofiska begrepp och tankar från Nicholas Cusanus (1401-1464) och René Descartes (1596-1650). Med hjälp av Bornemark har jag förstått kopplingen mellan filosofi och vår tids kunskapssyn samt inspirerats till att använda begrepp som: *kunskapens horisonter*, *icke-vetande*, *det minsta* och *det största*. Utifrån Bornemark har jag även kunnat greppa den övriga litteraturen på ett annat sätt. Det Bornemark diskuterar i sin bok har jag återfunnit i Tim Ingolds texter, även om Ingold använder andra ord och begrepp. Just Ingold har varit till stor inspiration i teorirummet, framförallt *Making: anthropology, archaeology, art and architecture* (2013). Boken har gett mig tillgång till begrepp som har kunnat beskriva mina upplevelser i experimentrummet; *att göra*, *att delta* och *deltagande observation* är några exempel.

Min ständiga rörelse mellan teorirummet och experimentrummet har alltså påverkat mitt arbete. Ett tydligt exempel på detta var när jag bestämde mig för att göra *Återbesök* till en bunkerplats istället för att fortsätta som planerat med inventeringen av tio bunkrar. Jag kände mig inte nöjd med mitt resultat då jag tyckte att upplevelsen av bunkerplatserna var för ytlig. I litteraturen hittade jag stöd för att förändra mitt tillvägagångssätt. Att besöka samma plats flera gånger (Gustavsson, 2009; Macken & Harrisson, 2020), att följa min intuition och att låta processen ha sin gång (Foxley & Vogt, 2010; Prominski & Seggern, 2019) samt att närma mig det minsta (Bornemark, 2018) var tankar och begrepp som jag hämtade upp i teorirummet och tog med in i experimentrummet.

Om jag istället hade börjat mitt arbete med att först vara i teorirummet för att sedan göra inventeringen tror jag att min undersökning hade utformats på ett annat sätt. Troligen hade jag valt att från början arbeta med endast en plats. Jag hade då gått miste om det förarbete och "uppvärmning" som ägde rum i *Meditationsbokens* första del: *De första fyra*. Genom att göra *De första fyra* undersökte jag mitt arbetssätt och utvecklades tillsammans med det. I det här arbetet, som har handlat om förkroppsligad kunskap, finns det kanske en poäng i att mitt tillvägagångssätt har varit av sökande karaktär. Genom att jag hela tiden har arbetat med att öva och att göra har jag lärt mig mer. Min metod med att röra mig mellan de två rummen symboliserar på något sätt hela idén med förkroppsligad kunskap; *att tänka med kroppen* (Ingold, 2019), till skillnad från att tänka först, som den cartesianska dualismens synsätt gör gällande (Bornemark, 2018). Mitt tillvägagångssätt och min form för uppsatsen är också ett sätt för mig att kommentera den tradition kring kunskapsproduktion vårt samhälle är präglat av. När subjektivt erfarande används som grund för en uppsats krävs kanske en annan form och ett annat tillvägagångssätt; att anpassa mitt val av ämne till den akademiska uppsatsformen har därför upplevts som problematiskt. De problem som Ingold (2013) menar kan uppstå, när upplevelser från en deltagande observation ska konverteras till en annan form, känner jag igen i arbetet med den här uppsatsen. Det är helt enkelt svårt att redogöra för förkroppsligad kunskap på distans vid ett tangentbord. Jag ser nu Polanyis (1966/2013) begrepp om "tyst kunskap" i ett nytt ljus.

Valet av plats har givetvis också påverkat min undersökning. Jag behövde en avskild plats där jag skulle kunna "vara ifred" för andra människor. Jag behövde även en plats där jag kunde känna mig trygg. Under platsmeditationen har jag nämligen varit sårbar, rent fysiskt, eftersom jag under stora delar av tiden har blundat och därmed inte kunnat "ha koll" på omgivningen. Jag ville kunna släppa kontrollen och i och med det släppa taget om min självmedvetenhet. Min barndoms favoritplats var därför perfekt i alla avseenden. Dessutom hade jag länge velat "göra något" med bunkrarna på Vikhög och detta var ett bra tillfälle. Om jag hade valt en annan plats, till exempel inne i Malmö, hade resultatet sett annorlunda ut. Detta säger också något om platsmeditation som inventeringsmetod. Den är känslig såtillvida att den som utför inventeringen gör sig sårbar, men därmed också mottaglig.

Tidigt i processen tog jag beslutet att jag i experimentrummet endast skulle undersöka inventeringsmetoden som sådan. Jag valde därmed bort att arbeta vidare med resultatet av min undersökning. Jag ville koncentrera min undersökning till förkroppsligad kunskap och potentialen i platsmeditation som inventeringsmetod. I teorirummet har jag dock under hela arbetets gång blivit påmind om att en gestaltningsprocess i sig är ett sätt att få förståelse och kunskap (Prominski & Seggern, 2019; Foxley & Vogt, 2010; Oles et al. 2014; Bornemark, 2018). Det har varit speciellt att använda en inventeringsmetod som inte aktivt letar efter något och att dessutom inte applicera min kunskap på något specifikt. För att verkligen förstå vad denna inventeringsmetod har bidragit med för kunskap hade jag kanske behövt tillämpa den i ett sammanhang. Om jag fick göra om min undersökning skulle jag vilja arbeta vidare med inventeringsmetoden och testa kunskapen mot ett syfte, som till exempel att ta fram ett gestaltningsförslag.

SLUTSATS

I den här sista och avslutande delen av arbetet återvänder jag till min frågeställning samt ge några ingångar och perspektiv för vidare studier.

Vad karaktäriserar förkroppsligad kunskap och på vilket sätt är den betydelsefull?
Förkroppsligad kunskap är direkt knuten till den egna kroppen. Kroppen beskrivs som det vetande subjektet (Merleau-Ponty, 1945/2012) då det är med kroppen och dess sinnen som vi kommer i kontakt med och förstår världen. Förkroppsligad kunskap är *levd kunskap* (Tanaka, 2013). Den är också subjektiv, vilket gör att den förkroppsligade kunskapen berikas eller begränsas av var och ens skiftande förmågor. Förkroppsligad kunskap anses finnas inneboende i oss (Tanaka, 2011; 2013), men är även kopplad till *att öva* och *att göra*; vi kan träna vår förkroppsligade kunskap genom att praktisera den (Ingold, 2019; Tanaka, 2011;2013). Utifrån litteraturen förstår jag förkroppsligad kunskap som något ganska robust och självklart, eftersom det som kroppen kan och gör är påtagligt. Samtidigt förstår jag förkroppsligad kunskap som något som kan vara svårt att få syn på, veta att man har, eller ens kunna beskriva (Polanyi 1966/2013).

Att synliggöra kroppen som betydelsefull för kunskapsinhämtning behövs för att skapa motvikt till den cartesianska dualismens idé om att kropp och tanke är åtskilda. Detta är en idé som mycket i vårt samhälle är uppbyggt kring (Bornemark, 2018), däribland den västerländska synen på kunskapsproduktion. För landskapsarkitekter som arbetar med att gestalta livsmiljöer åt andra levande organismer, växter, djur och människor, är förkroppsliga kunskap viktigt då den via våra sinnen sätter oss i kontakt med den levande världen. För att veta vad som ska göras med en plats (om det måste göras något) måste det ges utrymme för platsen, så som den är och så som vi uppfattar den. I platsmeditationen ges en möjlighet till ett subjektivt erfarande inifrån platsen, där kroppens sinnen registrerar ljud, doft, smak etc. Enligt min undersökning registrerar kroppen även rörelser i landskapet samt proportioner mellan luft och materia, förhållandet mellan beständighet och flyktighet. Detta är erfarenheter som kan komplettera kunskap som är tillägnad från distans via ett "objektivt" öga. Utifrån min undersökning anser jag att det är viktigt att var och en, som arbetar med landskapet, får den här typen av förkroppsligade upplevelser. Det är viktigt eftersom upplevelsen ger förståelse som i sin tur skapar engagemang. I vidare studier skulle kopplingen mellan förståelse och engagemang i platser kunna undersökas närmare, samt hur andra människor subjektiva erfarenheter kan berika helhetsbilden i ett slags kollektiv subjektivitet.

På vilket sätt kan vi tillägna oss förkroppsligad kunskap om landskapet?
Det verkar inte finnas något exakt tillvägagångssätt för att tillägna sig förkroppsligad kunskap om landskapet. Däremot används uttrycket förkroppsligad kunskap i kombination med saker som att: uppmärksamma kroppsliga sinnesförnimmelser, att spendera tid i landskapet samt att återbesöka det fler gånger (Gustavsson, 2009; Harrisson, 2022; Macken & Harrisson, 2020; Marler, 2021; Wylie, 2005). Förkroppsligad kunskap om landskapet verkar vara kopplat till att ge av sin tid till det, samt att vara på plats. Återigen är *att göra* och *att öva* viktigt, då det krävs ett fysiskt, kroppsligt deltagande för att tillägna sig kunskapen.

Platsmeditation har varit mitt sätt att få förkroppsligad kunskap om landskapet, i ett slags *inifrån observation* (Ingold, 2013; Harrisson, 2022). Genom *att investera tid*, *att vara närvarande* och *att lyssna till kroppens sinnen* anser jag att kunskap om bunkerplatserna har blivit förkroppsligad. I litteraturen beskrivs förkroppsligad kunskap som något man kan öva sig till eller som något som finns inneboende i oss. Att tillägna sig den här sortens kunskap innebär dessutom, enligt min studie, även ett visst mått av osäkerhet. När jag känner mig osäker är det ett tecken på att jag är oerfaren. I takt med att mina erfarenheter av platsmeditationen har blivit större har samtidigt min osäkerhet blivit mindre. Att få förkroppsligad kunskap om landskapet handlar, enligt min studie, om att våga erfara sin egen osäkerhet, att göra sig sårbar på plats i landskapet. Att erkänna att man är osäker och oerfaren kan vara en utgångpunkt för att vilja lära sig mer. Att få förkroppsligad kunskap om landskapet innebär enligt min studie att låta kroppen möta platsen utan förutfattade meningar om vad det är som ska erfaras. Som landskapsarkitekt kan det vara ett värdefullt att förhålla sig mindre säkert till det landskap som vi ska komma att förändra. Förkroppsligad kunskap om landskap och platser kan därför bidra till ett mer varsamt förhållningssätt.

Hur kan förkroppsligad kunskap kommuniceras?
Enligt Ingold (2013) är deltagande observationer svåra att konvertera, då konverteringen av upplevelsen kräver ett utifrånperspektiv. I och med detta menar Ingold att inifrånperspektivet går förlorat. Vi kan, enligt Ingold, inte dela upp det vi upplevt ifrån det vi vet. Hille von Seggern (Prominski & Seggern, 2019) menar å andra sidan att det är just i konverteringen, eller transformationen som hon kallar det, som insikter, förståelse och kunskap kan genereras. Seggern menar att i till exempel en kreativ process där intryck bearbetas på ett intuitivt och sökande sätt kan upplevelsen förstås och ses på i ett nytt ljus.

Att göra Stilleben och att göra eftermeditationer är mitt förslag på hur subjektivt erfarande, inifrån platser kan kommuniceras och visualiseras. Efter platsmeditationen har jag återkallat platsen i en kreativ process; genom *att öva* och *att göra* har jag sökt mig fram. Min intuition i samspel med en framväxande förtrogenheten med den valda tekniken har gett mig insikter och idéer. Jag har fångat nyanser, förändring och rörelse. Min förkroppsligade kunskap om bunkerplatserna har via en kreativ process kunnat visualiseras. Genom den här processen har jag fått syn på nyanser som kan

kopplas till större sammanhang, då stora förändringar till en början avslöjar sig som små skiftningar.

Processen i sig, *att öva* och *att göra* har dock varit det viktigaste, inte resultatet utav den. Utmaningen ligger i att inte på förhand bestämma vad den kreativa processen ska leda till. Det viktigaste är vad som händer inom en själv. Vilka förändringar hos mig själv är jag redo att göra? Jag anser att detta arbetssätt kan vara ett bidrag till hur vi studenter kan förhålla oss till landskapet. Genom att arbeta inifrån det subjektiva erfarandet från en deltagande observation kan vi komma i kontakt med landskapet och fylla glappet. Att undersöka, med händerna, att göra något inifrån upplevelsen bidrar till att komma i kontakt med en plats och att känna engagemang för den. Då utbildningen på landskapsarkitektprogrammet har höga krav på vår prestation och våra resultat, kan det behövas en motvikt i form av ett inifrånperspektiv och ett personligt engagemang. Detta kan också ge oss förståelse för att vi alla är en liten del av en större helhet. I vidare studier skulle just undersökandet i eftermeditationen, den kreativa processen efter en platsmeditation kunna utvecklas mer.

REFERENSER

Andersson, Peter (2013). *Skåne-linjen - behov, bruk och bevarande*. C-uppsats, Historisk Arkeologi, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet. Tillgänglig på internet: https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=4227664&fileOId=4249760 [2021-12-20]

Beredskapsmuseet, (2020). *Skånelinjen*.
Tillgänglig på internet: https://www.beredskapsmuseet.com/kopia-pa-batteri-haelsingborgs-hist [2021-12-06]

Bornemark, Jonna (2018). *Det omätbaras renässans: en uppgörelse med pedanternas världsherravälde*. Första upplagan, Stockholm: Volante.

Dewey, John (1932), *Art as Experience*. [Elektronisk resurs, 2005] New York: Penguin.

Elam, Katarina (2005). *Vardagsestetik, sinneserfarenhet och den kulturella kroppen*. Avdelningen för estetik, Filosofiska institutionen, Uppsala universitet.
[ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005]. Tillgänglig på internet: https://ep.liu.se/ecp/015/019/ecp015019b.pdf [2022-02-22]

Foxley, Alice. & Vogt, Gunther (2010). *Distance & engagement: walking, thinking and making landscape*. Baden, Switzerland: Lars Muller Publishers.

Gustavsson, Roland (2009). *The touch of the world: dynamic vegetation studies and embodied knowledge*. Journal of Landscape Architecture, 4(1):42-55.

Harrisson, Fiona, universitetslektor, RMIT University, Melbourne, Australien, föreläsning 2022-02-03. *Practicing, listening. Listening practices. Practicing listening.*

Högberg, Leif (2021). *Taggtrådskust: försvar i söder*. Skurup: Fort & Bunker.

Ingold, Tim (2011). *Being alive: essays on movement, knowledge and description*. [Elektronisk resurs] London: Routledge

Ingold, Tim (2013). *Making: anthropology, archaeology, art and architecture*. [Elektronisk resurs] London: Routledge

Ingold, Tim (2019). *Of Work and Words: Craft as a Way of Telling*. CPCL - European journal of Creative Practices in Cities and Landscapes, 2(2):5-17. University of Aberdeen, UK.

Ingold, Tim (2022). *Imagining for Real: Essays on Creation, Attention and Correspondence*. [Elektronisk resurs] Routledge.

Kävlinge kommun, (2021a). *ÖP 2040, Översiktsplan för Kävlinge kommun*.
Tillgänglig på internet: https://www.kavlinge.se/download/18.68cf56cf1786deca406abde/1620198133889/%C3%96P2040%20Samr%C3%A5dsversion%20maj%202021.pdf [2021-12-20]

Kävlinge kommun, (2021b). *Natur och friluftsliv*.
Tillgänglig på internet:
https://www.kavlinge.se/bygga-bo-och-miljo/natur-och-friluftsliv [2021-12-20]

Kävlinge kommun, (2012). *Tematisk översiktsplan för vindkraft*. Antagen av kommunfullmäktige 2012-10-08. Tillgänglig på internet:
https://www.kavlinge.se/download/18.68cf56cf1786deca4063b4d/1617826637103/Tematisk%20%C3%B6versiktsplan%20Vindkraft.pdf [2021-12-20]

Laukkonen, Ruben E. & Slagter, Heleen A. (2021). *From many to (n)one: Meditation and the plasticity of the predictive mind*. Neuroscience & Biobehavioral Reviews, 128(9):199-217.

Länsstyrelsen Skåne, (2021a). *Kulturmiljöprogram: Skånelinjen, Per Albin-linjen*.
Tillgänglig på internet:
https://www.lansstyrelsen.se/skane/besoksmal/kulturmiljoprogram/omraden/kulturmiljostrak/kulturmiljoprogram-skanelinjen-per-albin-linjen.html [2021-12-06]

Länsstyrelsen Skåne, (2021b). *Kulturmiljöprogram: Vikhög*.
Tillgänglig på internet:
https://www.lansstyrelsen.se/skane/besoksmal/kulturmiljoprogram/omraden/kulturmiljoprogram-vikhog.html [2021-12-20]

Macken, Marian. & Harrisson, Fiona (2020). *In-Place and In-Time*. International Journal of Design Education, 39(3):635-647.

Marler, Miriam (2021). *Stillness, Touch and Cultivating Intimacy with 'Vibrant' Landscapes*. Performance of the Real, 2(5):71-79. University of Otago, Dunedin, New Zealand. Tillgänglig på internet: http://performancereal.org/ [2022-01-12]

Merleau-Ponty, Maurice (1945). *Phenomenology of perception*. [Elektronisk resurs, 2012]. London: Routledge

Merleau-Ponty, Maurice (1948). *The World Of Perception*. [Elektronisk resurs, 2008]. London: Routledge

Oles, Thomas., Timmermans, Marieke., Abelman, Jacques (2014). *Go with Me: 50 Steps to Landscape Thinking*. Amsterdam Academy of Architecture.

Polanyi, Michael (1966). *Den tysta dimensionen*. [Svensk övers. 2013]. Göteborg: Daidalos.

Prominski, Martin & Seggern, Hille von (red.) (2019). *Design research for urban landscapes*. [Elektronisk resurs] : theories and methods. Abingdon, Oxon: Routledge.

Regionmuseet Kristianstad / Landsantikvarien i Skåne (2017). *Skånelinjen*. Rapport 20017:10. Tillgänglig på internet:
https://regionmuseet.se/wp-content/uploads/2020/12/R2017_010.pdf [2021-12-20]

Tanaka, Shogo (2011). *The notion of embodied knowledge*. In P. Stenner, J. Cromby, J. Motzkau, J. Yen, & Y. Haosheng (Eds.), Theoretical psychology: Global transformations and challenges, pp.149-157. Concord, Canada: Captus Press.

Tanaka, Shogo (2013). *The Notion of Embodied Knowledge and its Range*. In Encyclopaideia XVII (37):47-66. Tokai University.

Wideberg, C. (2011). *Ateljésamtalets Utmaning: Ett Bildningsperspektiv*. Diss. Göteborg: Konsthögskolan Valand vid Göteborgs Universitet.

Wylie, John (2005). *A single day's walking: narrating self and landscape on the South West Coast Path*. Transactions of the Institute of British Geographers, 30(2):234-247. Department of Geography, University of Sheffield.

BILDFÖRTECKNING

Figur 1. Fotografi av Margaretha Radeborg.

Figur 2. Illustration av Maria Radeborg.

Figur 3. Karta av Maria Radeborg.

Figur 4. 3D-grafik, *Pansarvärnskanonvärn, typ 2.* Grafik av Lars Dahlbom. Fort & Bunker, förlag. Med tillåtelse av Leif Högberg.
Tillgänglig på internet: https://www.bunker.nu/artikel/bunkerlexikon/pv-varn-ii-pansarvarnskanonvarn-ii-typ-2/ [2021-12-20].

Figur 5. Karta av Maria Radeborg.

Figur 6. Karta av Maria Radeborg.

Figur 7. Illustration av Maria Radeborg.

Figur 8. Illustration av Maria Radeborg.

Samtliga illustrationer och fotografi från platsmeditation och eftermeditation i *Meditationsboken* är gjorda av Maria Radeborg.